

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS

- Docent *Nils-Arvid Bringéus*, Lund: Höbågen.
Relikt eller novation? 65
Der Heubogen, Relikt order Novation? .. 86

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKT- STYCKEN

- Arkivarien fil. lic. *Sten-Bertil Vide*, Lund:
"Sättugn" i allmogens språk. 89
Pol. och fil. mag. *Per-Axel Hylta*, Lund: Sil-
versmeden A. G. A. i Kristianstad. 92

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Professor *Hilding Pleijel*, Lund: Värmländskt
folkliiv i gången tid. 93
Avdelningschefen fil. lic. *Mats Rehnberg*,
Stockholm: Undersökningar om järnvägs-
folk i Finland. 97
Birgitta Lager: Stockholmskt 1500-tal. Social-
och befolkningshistoriska studier. Anmäld av
fil. dr *Sven Ljung*, Stockholm. 100

- Olof Andersson: Hur svenska låtar kom till.
Anmäld av fil. lic. *Jan Ling*, Stockholm.
Pertti J. Pelto: Individualism in Skolt Lapp
society. Anmäld av amanuensen fil. kand.
Karin Bergman-Eles, Stockholm.
Stenkvista. En socken i Sörmland. Anmäld av
docent *Phebe Fjellström*, Uppsala.

KORTA BOKNOTISER

- Blås trumpetare blås, tennfiguren på marsch.
Ulf Hård af Segerstad: Moderna möbler från
Danmark, Finland, Norge och Sverige.
Sigurd Grieg: Klappstolens vandring fra Nilen
til Mjøsa.
Brüder Grimm Gedenken 1963.
Anna-Maja Nylén: Varför klär vi oss?
Småländska kulturbilder 1962.
Klaus Thiede: Bauernhäuser in Schleswig-Holstein.
Bo Gustaf Erikson: Kring Fyris.
Paul Hugger: Amden.
Det 15. Nordiske folkelivs- og folkemindefors-
ker møde.



RIG · ÅRGÅNG 47 · HÄFTE

3

1964

Föreningen för svensk kulturbistoria

Ordförande: Vakant

Sekreterare: Förste intendenten fil. dr *Marshall Lagerquist*

REDAKTION:

Stiftelsen Skansens direktör professor *Gösta Berg*

Förste intendenten fil. dr *Marshall Lagerquist*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, Lund. Telefon 115 28

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, Stockholm NO. Telefon 63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 10 kr

Postgiro 193958

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturbistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Höbågen

Relikt eller novation?

Av Nils-Arvid Bringéus, Lund

Till de första försöken i komparativ etnologi hörde påvisandet av kulturlikheter och kultursamband mellan Norden och Mellaneuropa. Den inspirerande idén var den såväl i skrift som tradition bekanta föreställningen om en forntida utvandring från Sverige till Hasslidalen i Schweiz. Bevisen härför söktes i såväl språkliga som materiella företeelser som folkdräkt, husbyggnadsteknik, gårdsgårdarnas konstruktion etc.¹⁾ Även sedan man uppgivit att på etnologisk väg bestyrka denna föreställning, har folklivsforskarna icke upphört att fundera över orsaken till de slående likheterna mellan den alpina och den nordskandinaviska folkkulturen. I Sverige var det särskilt Nils Lithberg, som arbetade med dessa frågor och påvisade sådana etnografiska paralleller.²⁾ Även om Lithberg aldrig band sig för någon bestämd förklaring, avvisade han tanken på den spontana uppkomsten utom i fråga om rent elementära kulturyttringar.

Föreliggande uppsats ingår i en serie undersökningar rörande svenska höbärgningsmetoder som företagits med stöd av Kungl. Skogs- och lantbruksakademien.

Förkortningar

EU = Etnologiska undersökningen, Nordiska museet.

IFGH = Institutet för folkminnesforskning vid Göteborgs högskola.

LLA = Landsmålsarkivet, Lund.

LUF = Folklivsarkivet, Lund.

ULMA = Landsmålsarkivet, Uppsala.

Onekligen är det även betydligt mer stimulerande att söka förklara likheterna genom att uppsåra kontaktvägar än att arbeta med konvergenshypoteser.

Bland de etnologiska motsvarigheter Lithberg observerat på nordiskt respektive alpint område märks ett bärredskap, som hos oss gått under benämningen bärmes. "Att här relikter och icke spontana uppkomster föreligga", anser Lithberg bevisas såväl på grund av formella likheter som av terminologin.³⁾ En liknande tanke framfördes redan ett årtionde tidigare av en tysk forskare, Karl Rhamm, i fråga om ett annat bärredskap, den s. k. höbågen. Rhamm skriver: "Der Heubogen ist, wie man mir zugeben wird, ein so eigentümliches Gerät, dass kaum anzunehmen ist, dass er an verschiedenen Orten selbständig erfunden wäre. Daraus würde folgen, dass die Stämme, bei denen er sich heute findet, in früheren Zeiten in enger Nachbarschaft gelebt hätten. Was das für Stämme waren, bleibt indes schwer anzumachen". Rhamm har uppenbarligen räknat med direkta kontakter mellan nordgermanska, ostgermanska och

¹ Förf. har gått närmare in på dessa frågor i ett ännu opublicerat arbete.

² N. Lithberg, Till allmogekulturens geografi (Rig 1918); dens., Allmogeforskningen och etnologien (Fataburen 1919).

³ N. Lithberg, Till allmogekulturens geografi s. 27.

alpina folkstammar. Typolikheter mellan hus- och redskapsformer i Skandinavien och Östalperna förklaras genom att nord- och ostgermanska kolonisateurer fört dessa typer från Norden till alpländerna antingen direkt eller via senare slaviska kolonisateurer.⁴⁾ Arthur Haberlandt framhöll 1926, att höbågen träffas å ena sidan i öst- och västalperna intill Piemonte i öartade utbredningar samt i Schwarzwald, å andra sidan också i Norden (Jylland, Danmark, Sverige). Han konkluderar: "Es handelt sich hier um eine, allerdings vielleicht die älteste Form eines weitverbreiteten Traggerätes. Auf den Balearen, in Nordwestafrika und wohl auch anderwärts werden solche mit Netzen bespannte Rahmen zu Beförderung der Ernte durch Esel, denen man sie wagt recht auf den Packsattel aufbüdet, verwendet."⁵⁾ År 1932 hävdade Bruno Schier liksom tidigare Rhamm — utan att dock närmare gå in på specialfrågan — att höbågen hör till arvegodset från nord- och östgermansk-slaviska kulturströmmar.⁶⁾

Höbågens förekomst i Ungern noterades 1935 av Ragnar Jirlow från komitaten Vas och Szrém.⁷⁾ Sandor Gönyey har senare påvisat, att redskapets utbredning omfattar sydvästra delen av Ungern. Därjämte har den brukats i ett par byar i Börzsöny-bergen (Diósjenö och Szokolya), vars befolkning genom flodskeppningen stått i livlig kontakt med sydvästra Ungern.⁸⁾

Med utgångspunkt från mellaneuropeiskt material har höbågen helt nyligen behandlats i en uppsats av Leopold Schmidt. I motsats till de tidigare forskarna nöjer han sig icke med sporadiska belägg utan använder frågelist- och karteringsmetoden, varigenom höbågens förekomst kan

fixeras i Österrike. Det största sammanhängande utbredningsområdet omfattar sydöstra Steiermark och södra Burgenland och sträcker sig vidare in i Slovenien och Ungern. Även i västra delen av Österrike (Bezirk Bregenz) förekommer höbågen på några håll, och Schmidt har även utsträckt sina undersökningar till Schwarzwald, där han erhållit ett mindre antal uppgifter om redskapets förekomst. Höbågen brukas därjämte i vissa delar av Schweiz såsom vid stränderna av Zühricher-See samt i trakterna av Basel, Bern, Solothurn och Aargau. Till detta mellaneuropeiska område hänför sig även belägg från Piemonte i nordvästra Italien. Det anmärkningsvärda är emellertid, som Schmidt framhåller, att höbågen saknas i de områden, där den verkligt alpina höbärgningen förekommer. Redskapet kan därför icke utan vidare hänföras till alpin-nordiska paralleller som knuttimringstekniken, bastubadet, vedtaket etc. Schmidt anser, att höbågen har sin centrala utbredning i områden beväxna med lövblandskog, där hövinningen icke har spelat en lika central roll som lövtäkten. Höbågen har därför ursprungligen varit ett redskap för lövets hemforsling och först sekundärt

⁴ K. Rhamm, *Ethnographische Beiträge zur germanisch — slawischen Altertumskunde* 2:1 (Braunschweig 1908) s. 1037.

⁵ A. Haberlandt, *Die volkstümliche Kultur Europas in ihrer geschichtlichen Entwicklung* (i: *Illustrierte Völkerkunde*, hg., v. G. Buschan 2:2, 1926) s. 394 f.

⁶ B. Schier, *Hauslandschaft und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa* (Beiträge zu sudetendeutschen Volkskunde 21, Reichenberg 1932) s. 13.

⁷ R. Jirlow, *Bärnesen, Ett ålderdomligt bärredskap och dess utbredning* (Ymer 1935) s. 212.

⁸ S. Gönyey i *Értöje* 28 (1936) s. 136 f.; dens. i *Ethnographia Népelet* 52 (1941) s. 283 f. Jfr även M. Szabó i *Néprajzi Közlemények* 2 (1957) s. 72.

kommit att brukas för höintagningen. Båda användningsområdena har förekommit in i sen tid.

Även om höbågen ursprungligen skulle varit en "lövbåge", innebär detta ej, att sambandet med det nordskandinaviska redskapet avvisas av Schmidt. Han räknar nämligen med att höbågen också hos oss ursprungligen använts vid lövtäkt och först på ett senare utvecklingsstadium för hemtransporten av höet. Schmidt sammanfattar "Da erweisen sich die skandinavischen wie die alpinen Landschaften unter Umständen als Restgebiete einer älteren Wirtschaftsform, die ein früher vermuthlich weiter verbreitetes Gerät bewahrt haben. Die genannten Restgebiete sind also nicht ethnographisch-siedlungsgeschichtlich miteinander in Verbindung zu bringen, wie dies Rhamm gemeint hat. Es handelt sich jeweils um Restgebiete eines einstmals sicherlich weit umfangreicheren Gebietes einer altertümlichen, sparsamen Wirtschaft, welche auch kleine Mengen von Laubstreu usw. noch sorgfältig sammelte, und dafür auch ein eigenes Gerät verwendete". Som stöd för sin uppfattning om höbågens ålderdomlighet pekar Schmidt på dess form: två "halvmånar" då redskapet är tomt, en full "måne" då det är fyllt med hö eller löv. Schmidt vill därmed infoga redskapet bland de typer han tidigare behandlat i sitt arbete Gestaltheiligkeit im bäuerlichen Arbeitsmythos.⁹) Han kan visserligen inte anföra några folkliga uttalanden som stöd för sin uppfattning men räknar med möjligheten att man kunnat hysa tron, att höet (lövet) blev särskilt drygt och fruktbart, om det inbars i dessa bågar.¹⁰)

*

Schmidts undersökning skänker ökat intresse åt en granskning av höbågen från

nordisk utgångspunkt framför allt med inriktning på frågan om tolkningen av redskapet som en relik kan anses riktig. Höbågen tillhör ingalunda de förbisedda redskapen hos oss, även om den icke blivit föremål för någon specialgranskning. Redan Linné uppmärksammade och avritade redskapet, — "tvenne spröt, vilka äro böjda som en halv cirkel och hophäftade med rep" — i sin sydsmäländska hembygd 1749, fig. 2.¹¹) I Lindwalls disputation för P. A. Gadd över Bergkvara gods i Småland heter det, att höet hemforslades "med bugorne som i . . . von Linnés resa finns avritade".¹²) Även i en beskrivning av Fröderyds socken i Jönköpings län år 1810 heter det, att höet hembars med sådana bågar som Linné avritat.¹³) I en beskrivning från Bolmsö 1819 omtalas att "höet blir dels inburit med bågar och dels enbett inkört med häckkärror".¹⁴) I sin småländska ordlista 1837 upptager Gunnar Olof Hyltén-Cavallius "båga al. boja f. margo, compedes, quibus agricolae foeni sarcinas cingunt; de band, varmed lantmännen omgjorda sina höbördor".¹⁵) I andra delen av Wärend och wirdarne (1868) återkommer han till redskapet,

⁹ Rörande detta arbete, som utkom 1952, se Sven B. Eks recension i Rig 1956 s. 92 f.

¹⁰ L. Schmidt, Der Heubogen im südlichen Burgenland. Aus der Arbeit am Atlas der burgenländischen Volkskunde (Deutsches Jahrbuch für Volkskunde 8, 1962) s. 351—360.

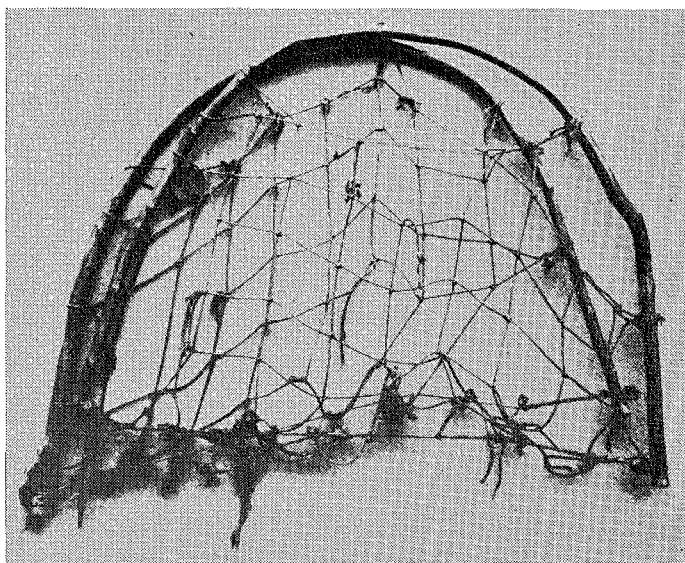
¹¹ Carl Linnæi Skånska resa, på höga öfverhetens befallning förrättad år 1749 (1751) s. 415 f.

¹² Historisk och physico — oeconomisk beskrifning öfwer Bergquara gods i Småland under . . . Pehr Adrian Gadds inseende (Åbo 1763) s. 24.

¹³ Försök till en physico-oconomisk beskrifning öfwer Fröderyd socken i Jönköpings län. 2. Utg. af B. Kallenberg och J. Blomstrand (1810) s. 28 f.

¹⁴ Jönköpings läns Kungl. hushållnings-sällskaps handlingar 11 (1823) s. 178.

¹⁵ G. O. Hyltén-Cavallius, Vocabularium Værendicum (1837) s. 12.



1. Höbåge i Steirisches Volkskundemuseum, Graz. Efter L. Schmidt.

som avbildas — spegelvänt — efter Linné: "Vid bärande, som naturligtvis är äldst och enklast, inlade man höet, såsom i Varend ännu brukas i en s. k. *båga*, *höbåga*, hopsatt av tvenne böjda ekesurkar (eketelningar), sammankopplade medelst rep av lindbast. En sådan båga, full med hö, är då i Varendsmålet en *höbyr*, eller höbörd. Byren bäres alltid över nacken och axlarna".¹⁶)

Hyltén-Cavallius uttalande har sitt särskilda intresse, då han icke blott berör höbågens konstruktion och funktion utan jämväl för in redskapet i ett vidare utvecklingssammanhang. Hyltén-Cavallius betraktade metoderna för höintagningen i ett direkt evolutionistiskt perspektiv. De olika stadierna var: bära, föra, asa, köra (först med tvåhjuliga kärror, sedan med fyrehjuliga vagnar). I sin mera utvecklade form hörde körandet till det yngre skede, då man ägde åkerbruk och större tillgång på metaller. De föregående teknikerna tillhörde ett primitivare kulturskikt. Höbå-

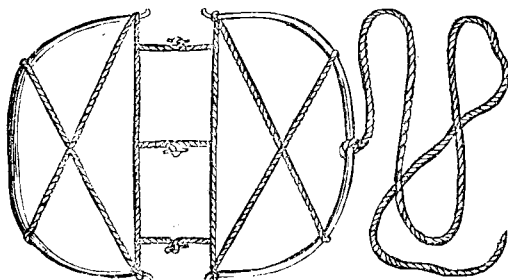
gen blir därvid en kvarleva från en preagrar kultur, i vilken boskapsskötseln spelade en viktig roll.

Mårten Sjöbeck, den skarpsynte iakttagaren av det svenska kulturlandskapet, fotograferade — som den förste — höbågen i funktion på myrslätter i Varend 1929. Också för honom framstår den som "mycket ålderdomlig". — "Redskapet såväl som sättet för dess användning återgiver i princip alltjämt forntiden. Det omgivande landskapet [är] till alla delar präglad av månghundraårig ängsslätter".¹⁷)

År 1932 tog Ragnar Jirlow upp en rad svenska bärredskap till närmare granskning. På typologiska grunder hänförde han därvid höbågen till en kategori, som han benämner dubbla mesar i motsats till de enkla mesarna. Jirlow framhäver sam-

¹⁶ G. O. Hyltén-Cavallius, *Warend och wirdarne* 2 (1868) s. 94. Förlagan till träsnittet är bilagt originalmanuskriptet i Växjö stifts- och landsbibliotek.

¹⁷ M. Sjöbeck, *Småland* (1930) s. 35.



2. Höbågen från södra Småland. Efter Linnés Skånska resa.

manhanget mellan människans bärdon och hästens, klövjerredskapen. Likheten talar för att människan överflyttade både börda och bärdon från sin egen rygg till djurets. Typologiska skäl liksom utbredningen tyder enligt Jirlow på att "parmesen i likhet med skidan skulle ha tillkommit redan under yngre stenåldern, medan enkelmesen liksom snöskon skulle vara ännu äldre".¹⁸

Sammanfattningsvis kan vi således konstatera, att såväl kontinentala forskare (Rhamm, Haberlandt, Schier, Schmidt) som nordiska (Hyltén-Cavallius, Sjöbeck, Jirlow) räknar med en mycket hög ålder för höbågen.

*

Höbågens nordiska utbredning omfattade enligt Haberlandt såväl Danmark som Sverige, medan Leopold Schmidt ytterligare specificerar den svenska utbredningen till norra och mellersta Sverige samt Småland.¹⁹) Det blir nu vår uppgift att söka närmare fixera redskapets utbredning i Norden.

I anslutning till Linnés avbildning av höbågen skrev R. Meijborg redan 1890, att den "bruges endnu her og der paa Danmarks og Sverriges fordums grænse".²⁰) Möjligen har denna uppgift givit anledning till uppfattningen att höbågen

förekommit i Danmark. Svaren å den frågelista om höbärgning som utsändes av Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser 1944 visar emellertid att höbågen icke brukats som höbärgningsredskap i Danmark.²¹)

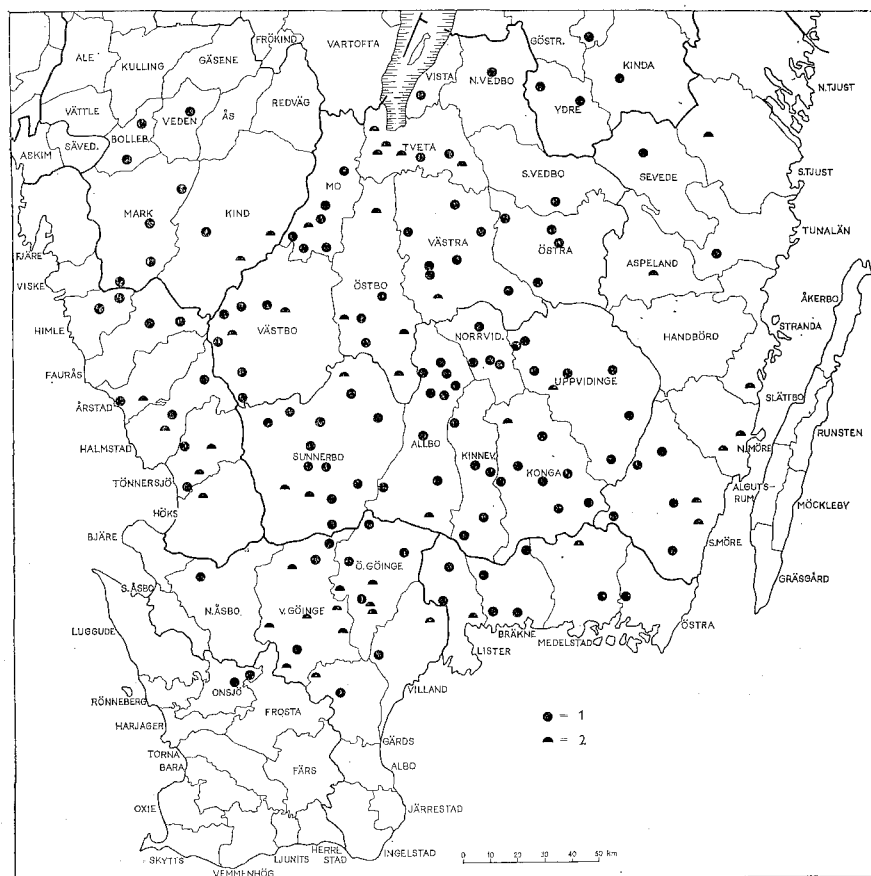
Å kartan, fig. 3, har redovisats dels sådana uppgifter, som i ord eller bild beskriver höbågen jämte lokalbestämda exemplar i museala samlingar, dels enbart den fixerade termen höbåge (eller motsvarande) i Sverige. Man torde visserligen kunna räkna med att, där denna term brukats, även föremålet använts, men då de terminologiska beläggen vid kartläggningen i viss grad hänförde sig till randområdena, kan det tänkas, att kännedomen

¹⁸ R. Jirlow, Bärmenes s. 234. Jfr redan den lilla studien Gammaldags bärredskap i Älvros (Jämten 1927 s. 72 ff.), vari Jirlow anser, att bakmesen uppstått ur en böjd gren och ursprungligen varit identisk med höbugan och klövjemesen.

¹⁹ A.a. s. 357.

²⁰ R. Meijborg, Landsbyskomageren Jonas Stolts optegnelser. Frit efter et haandskrift i "Nordiska museet" (Khvn 1890) s. 65.

²¹ Som svar på spørsmålet huruvida man bar hem höet uppgives däremot från många meddelare på Jylland att man vid slätter på sankmarker, där man ej kunde använda vagn, forslade hem höet med bärstänger, stundom även med höbår. I norra Jylland kunde man även bruka en hjulbår av nästan samma utseende som den nordskånska höstabören. Jfr avbildning i frågelistan s. 10.



3. Höbågens utbredning i Sverige vid 1800-talets slut och 1900-talets början. 1 = sakuppgift. 2 = enbart uppgift om termen. Endast ett belägg per socken har markerats.

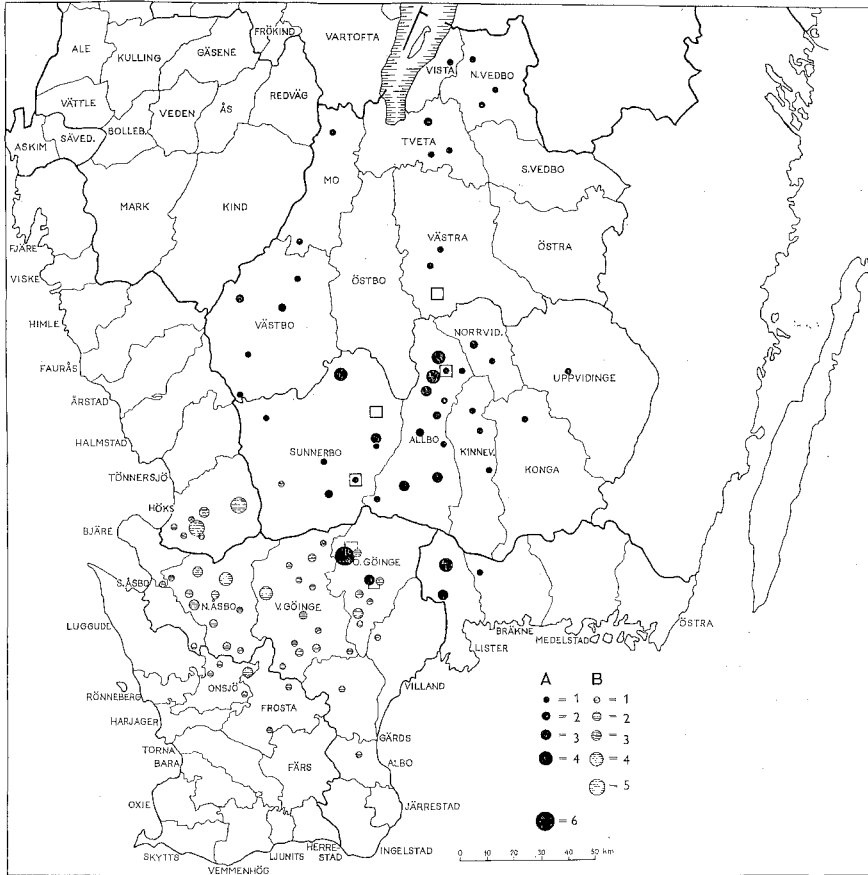
om redskapet varit något mera utbredd än det allmänna bruket av detsamma.

Kartan, fig. 3, visar, att höbågens centralområde funnits i Kronobergs och Jönköpings län, medan redskapet varit mindre vanligt i Kalmar län. Med det småländska utbredningsområdet sammanhänger direkt beläggen i Blekinge, nordöstra Skåne, södra och mellersta Halland, södra delen av Västergötland och Östergötland. Utanför kartan faller några ströppgifter, ett par i Västergötland och ett par i Östergötland, vilka torde få betraktas

som utlöpare från det sammanhängande området.²²⁾ Kontakt med detta har däremot näppeligen ett par höbågar haft, vilka avbildats i Västmanland.²³⁾ Sannolikt är det här fråga om tillfällig användning av redskapet. I allmänhet torde utkantsbeläggen motsvara en svagare frekvens än i de centralare delarna av utbredningsområdet. Från Nosaby i nord-

²² Otterstad (Källands hd); Flo (Ås hd); Regna, Risinge (Finspångaläns hd).

²³ Gunnilbo (Skinskattebergs hd) samt Kila (Övertjugbo hd).



4. A höbågens, B höstabörens utbredning enligt 1838 års bouppteckningar. Tecknen är proportionella mot antalet belägg per socken. De fyrkantiga tecknen markerar uppgifter om höbågen i 1788 års bouppteckningar. En fyrkantig markering för Agunnaryd i Sunnerbo har genom förbiseende ej kommit med.

östra Skåne heter det t. ex.: "Någon gång använde man sig av en s. k. bua (høbåge) att bära hö i. En dylik påträffades av upptecknaren på Näsby 22, men detta slags bärredskap hörde nog i allmänhet hemma i skogsbygden". Om en 1918 till Nordiska museet förvärvat höbåge, vilken tillverkats i Årstads socken av en smålänning men brukats i Skrea, heter det: "Användes i regel ej inom Hallands kustsocknar (således i regel ej inom Skrea), däremot i Hallands skogssocknar".

Att höbågarna var en undantagsföreteelse i Risinge socken i Östergötland framgår därav att de, efter den by, där de brukades, skämtsamt kallades "Tjuttorps högärror".²⁴⁾ I ytterområdena kan

²⁴ I beskrivningen till 1739 års karta över Tvaratorps gård i Risinge socken heter det, att ången till största delen bestod av kärr, som var svåra att bärga på grund av deras sankhet och avlägsenhet. Höet måste därför bäras hem på ryggen eller förvaras i lador, tills vintern kom. A. Wennberg, Lantbebyggelsen i nordöstra Östergötland 1600—1875 (1947) s. 61 not 15.

man ofta finna, att höbågarna fått ett förenklat utförande.

För klarläggandet av höbågens utbredning i Sverige är vi icke enbart hänvisade till nutidsmaterialet. I samband med en genomgång av vissa redskapstyper i 1838 års bouppteckningar, som jag låtit företaga, uppmärksammades höbågen liksom en del andra höbärgningsredskap. Excerperingen omfattade Skåne, Blekinge, Halland, Västergötland samt Kronobergs och Jönköpings län i Småland, dvs. ett betydligt större område än det, inom vilket höbågen är känd i det recenta materialet. På kartan, fig. 4, har antalet bouppteckningar per socken med redovisade höbågar markerats medelst proportionella tecken.

Naturligtvis kan åtskilliga höbågar ha undgått boutredarnas blickar, men redskapet har som marknadsvara betingat ett om än obetydligt värde, varför det som regel torde ha uppförts. Härpå tyder även själva kartbilden, som icke visar ett antal sporadiska uppgifter utan ett tämligen sammanhängande område, inom vilket redskapet förekommit. Detta område inneslutes till alla delar i det som vi funnit på kartan, fig. 3. Höbågens centrum fanns redan 1838 inom Kronobergs och Jönköpings län. Däremot hade redskapet icke spritts varken till Halland, Västergötland eller Kalmar län. Utbredningen i Skåne var begränsad till Osby och Glimåkra i Östra Göinge, och i Blekinge finner vi höbågen blott i landskapets västra del. Gränshäraderna emot Kalmar län — Södra Vedbo, Östra härad, Uppvidinge och Konga — lämnar tillsammans blott två belägg. Högsta frekvensen visar Allbo härad både absolut och relativt (27 belägg = 34,2 % av samtliga bouppteckningar). Härtill ansluter sig närmast Sunnerbo (13

belägg = 7 %). I stort bildar utbredningen ett ganska smalt område från sydöstra Vätternbygden i norr till Ö. Göinge — Lister i söder.

Ytterligare ett tvärsnitt har gjorts för att utröna höbågens utbredning 50 år tidigare dvs. 1788. Excerperingen, som nu endast omfattade detta redskap, inskränktes till de härad, som 1838 var "positiva". Det visade sig därvid, att höbågen blott kunde beläggas i ett fall per socken i följande härad: Sunnerbo (Agunnaryd, Ryssby, Pjätteryd), Allbo (Mohe-da), Västra härad (Hjälmseryd). De fem uppgifterna, markerade å kartan, fig. 4, visar, att höbågens utbredning var ännu trängre 1788 än ett halvt sekel senare. Av särskilt intresse är det att konstatera, att den relativt nyhetsmedvetna södra Vätternbygden²⁵) kunde avföras ur diskussionen om var spridningscentrum var beläget. Utbredningsfältet kunde förkortas från södra delen av Västra härad i norr till Sunnerbo i söder. Vid en genomgång av ett hundratal bouppteckningar från Sunnerbo, Allbo och Västra härad från årtiondena omkring 1700-talets mitt påträffades inga uppgifter om höbågar.

Undersökningen av höbågens utbredning 1788, 1838 samt i det äldre nutidsskedet har onekligen givit ett överraskande resultat. I stället för att under de senaste 175 åren ha undanträngts till ett allt mindre område, har höbågen fastmer spritts till ett allt större, vilket möter oss i sin maximala utbredning i det äldre nutidsskedet, dvs. vid 1800-talets slut. Kollationerar vi detta resultat med de tidigare redovisade fyra litterära uppgif-

²⁵ Jfr A. Nilson, Mottaglighet för de nya ideerna. En etnologisk undersökning i norra Småland (Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund 1962).

terna från tiden före 1820, visar sig överensstämmelsen mycket god. De hänför sig alla till höbågens centrala utbredningsområde.²⁶⁾ För fastställandet av höbågens ålder ger oss Linné åtminstone tills vidare terminus ante quem 1749.²⁷⁾ Vi möter å andra sidan höbågen på hans teckning fullt utbildad i samma form som i våra dagar och måste därför räkna med att redskapet brukats en viss tid och vunnit en om än obetydlig spridning.

Av de fem bouppteckningarna med positiva uppgifter 1778 är blott två socialt attribuerbara. Men det är näppeligen någon tillfällighet, att båda hänför sig till prostgårdar (Pjätteryd och Hjälmseryd). I den ena fanns icke mindre än 10 höbågar, ett antal, som jag blott funnit överträffat i en storbondegård i Osby vid sekelskiftet 1800, där det fanns 12 par höbågar.²⁸⁾

I 1838 års bouppteckningar hänför sig mer än 70 % av höbågarna till hemmansåbor, av vilka flera var nämndemän och kyrkovärdar. Även om man måste räkna med en viss överrepresentation i bouppteckningsmaterialet för hemmansåborna, är tendensen dock tydlig. Höbågen har tidigast accepterats av ståndspersoner och välsituerade bönder. Då den icke medfört någon större kostnad och därtill fyllt den största funktionen, där man saknade dragare, är det dock inte förvånansvärt, att man i 1838 års bouppteckningar i 14 fall finner höbågen hos torpare och i 4 fall hos soldater.

Uteslutet är väl ej att höbågen med ledning av Linnés teckning eftergjorts av en eller annan lanthushållare på annat håll i landet. Härifrån var emellertid steget långt till redskapets accepterande bland allmogen. Bouppteckningarna visar tydligt, att det är genom grannskapsinfluens det fått sin spridning. Den nord-sydliga

axel, utefter vilken höbågen tidigast kan beläggas i Småland, svarar nära emot kulturkontakterna i denna landsdel. Att höbågen i Skåne tidigast och i störst omfattning påträffas i Osby är heller näppeligen någon tillfällighet. Här bodde driftiga handelsbönder, vars främsta handelsvara utgjordes av de småländska järnbrukens produkter, som de själva hämtade på ort och ställe.²⁹⁾

Att höbågen upptages i bouppteckningarna sammanhänger med att den var en köpvara och betingade ett visst värde. Från Urshult uppgives höbågar i hundratal ha förts till marknaderna i Växjö.³⁰⁾ Bastmakaren Nils Andersson i Osby, som utfört höbågen i fig. 5, avyttrade sina höbågar på marknaderna i Killeberg, Osby, Lönsboda och Glimåkra för 1:50 stycket. Utom till bönder i grannskapet sålde han även höbågar till uppköpare, en gång ett parti om 150 stycken.

Att höbågen var marknadsvara har betytt mycket för dess fortsatta spridning, särskilt bland de obesuttna. Utbredningen har f. ö. stor likhet med en annan relativt sen jordbruksartefakt, det s. k. käringoket — ett dragok för nötkreatur och männi-

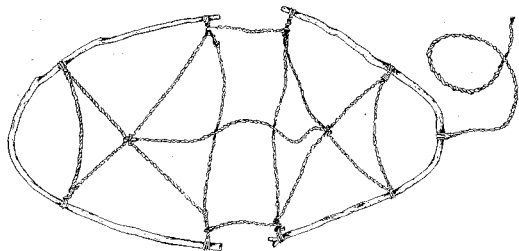
²⁶ Detta gäller även ett av Svenska akademiens ordbok anført bouppteckningsbelägg för ordet höbåge från 1782.

²⁷ Hanna Friberg anför i uppsatsen Från Smålands medeltid (Meddelanden från Norra Smålands fornminnesförening 1932 s. 68) ur en inventarieförteckning från 1314 eller 1316 avseende en arrendegård i Malmbäck, Västra härad, bl. a. "1 höbåge". I originalhandlingen (Diplomatarium Svecanum 3 s. 759) står emellertid "1 siim". För detta påpekande samt ytterligare några uppgifter tackar jag professor Gösta Berg.

²⁸ C.-G. Liljenberg, Ett storbondehem i Göinge. Några anteckningar ur tvenne bouppteckningar (Skånska folkminnen 1928) s. 96.

²⁹ Se t. ex. B. Hanssen, Österlen. En socialantropologisk studie (1952) s. 186 ff.

³⁰ EU 1671. Jfr ULMA 3148.



5. Höbåge, tillverkad av torparen Anders Svensson, Svenstorp, Osby socken, Skåne. Nyttjad av lantbrukare Johan Björnsson, Angshult, Osby. *Kulturen* nr 54.665. Repet ej utritat i full längd.

ska i par. Dess förekomst var koncentrerad till småtorpare och backstugusittare.³¹⁾ Även om höbågen tidigast introducerats på de större gårdarna, är det hos torparna och backstugusittarna den längst behållit sin betydelse. Här och var kan redskapet alltjämt komma till användning vid intagning av små hömängder.³²⁾

*

Leopold Schmidt har icke närmare behandlat höbågens konstruktion i sin undersökning. Å den av honom avbildade höbågen, fig. 1, hålles bågspröten i spänn genom en bassträng, som med korta förbindningssnören är förenad med bassträngen på motstående båghalva. Båda båghälfterna är utfyllda med av snören knutna grovmaskiga nät. Uppenbarligen är avbildningen representativ för utbredningsområdet. De båda formelementen kallas nämligen i frågelistsvaren "bågar" och "nät". En avbildning av en höbåge från sydvästra Ungern visar samma nätkonstruktion.³³⁾

De svenska bågspröten var av liknande utseende som de mellaneuropeiska. Ämnena togs på försommaren av unga telningsar av hassel, sälg, avenbok, ek, gran eller en. Valde man lövträd, lades de avkvistade ämnena stundom i vatten några dagar för att lättare böjas. Var virket av barrträd, uppvärmdes det i samma syfte.

Böjningen utfördes med händerna eventuellt med hjälp av ett bågformigt underlag, och käpparna hölls i spänn genom att ändarna trädades genom en vidja. Därefter avskalades barken, och spröten fick soltoraka. Efter torkningen bibehöll de sin bågform. Jämnstora bågar paradades ihop, varefter man gjorde en inskärning ovanför ändarna till fäste för tvärrepet. Liknande skårer gjordes vid övriga fästpunkter, då man ej föredrog att borra hål i bågspröten för repen.

Tillverkningen av höbågsrep liksom själva bindningen som kallades "att göra opp åjn höbåja", har John Granlund beskrivit.³⁴⁾ Det bevarade föremåls- och bildmaterialet visar, att repsträngarna fästs på ganska varierande sätt. Det enkla kryss Linné avbildar har förekommit in i våra dagar.³⁵⁾ Vanligare är dock dubbla tvärrep, mellan vilka krysset bindes som å fig. 5. I något fall har man t. o. m. haft tredubbla tvärrep. Bågen har även gjorts tätare genom att de båda krysspunkterna förbundits med ett rep, som trätts igenom eller slagits om de båda bassträngarna som på fig. 5. Variationerna sammanhänger delvis med bågarnas storlek.

De å fig. 3 karterade beläggen är icke alla så kvalificerade, att de möjliggjort markering av repmaterialet. Av intresse är emellertid att det finns motsvarigheter

³¹ J. Granlund, Oxen, oket och smålänningen (Hyltén-Cavallius-föreningen för hembygdskunskap och hembygdsvärd årsbok 1943)s. 162 ff.

³² Se senast reportage i Göteborgs-tidningen 16/3 1964.

³³ A. Magyarság Tárgyi Néprajza 2 [1934] s. 167 f. Nordiska museet neg. nr 229 F.a.

³⁴ J. Granlund, Lindbast och träbast (Folkkliv 1943—44). Jfr även förf:s uppteckning rörande Nils Anderssons i Osby tillverkningsförfarande. LUF 15317.

³⁵ J. Granlund, Lindbast och träbast pl. 24; LUF B 5346, LUF 1787 :2.



6. "Bastatvinnaren" Sven Samuel Karlsson på Kläcklinge, Kalvsviks socken, Småland, tillverkar höbågar. Foto S. Svensson, Nordiska museet 1930.

till Hyltén-Cavallius' uppgift att repen är av lindbast inom hela höbågens utbredningsområde.³⁶) Förfärdigandet av en stabil höbåge ansågs svårare än själva bastrepstillverkningen. Man har därför som regel köpt eller tillbytt sig höbågarna av någon närboende basttvinnare. Sådana har funnits särskilt talrikt i de trakter av landet, där linden vuxit i stora bestånd som i södra Småland.³⁷) Den goda tillgången på lind vid sjön Åsnen gav den yttre förutsättningen för basttvinningen i Urshult. I senare tid har bastrepen ofta ersatts av klenare hamprep, som bundits kors och tvärs över bågen. Det har t. o. m. förekommit, att repen utbytts mot tunna järnkedjor. Till bågrevet — vanligen om ca 3 meters längd — nyttjades ofta hamprep.

Den avgörande skillnaden mellan den mellaneuropeiska och den svenska höbågen är således den inre utfyllnaden. I förra fallet ett nätverk, i senare korslagda rep. Visserligen kan det svenska materia-

let uppvisa snarlika exemplar med nätverk men det är då sena degenerationsformer. Den svenska höbågen är ingen "nätbåge" utan en "repbåge". Det är således frågan om två olika formelement.

Användningen av nät i samband med höbärgningen är icke begränsad till de mellaneuropeiska höbågarna. Inom alpint område är det sålunda vanligt, att höet transporteras inpackat i stora nät såväl som i stora hödukar, som kan bäras på ryggen eller transporteras på slädar etc.³⁸)

³⁶ Jfr de av J. Granlund (Lindbast och träbast s. 197 not 23) anförda uppgifterna, som kan suppleras med talrika andra ur kartprotokollet till fig. 3.

³⁷ A. Nilson, Studier i svenskt repslageri (1961) s. 134. Jfr även N.-A. Bringéus, Skånska bastrep (Skånes hembygdsförbunds årsbok 1962) s. 75.

³⁸ Rörande alpina höbärgningsmetoder se t. ex. A. Waldmeier-Brockmann, Sammelwirtschaft in den Schweizer Alpen (Schweizerisches Archiv für Volkskunde 38, 1941, s. 253 ff.; Chr. Lorez, Bauernarbeit im Rheinwald (Basel 1943) kap. 5 med ypperligt bildmaterial. Se även litteraturhänvisningar i A. Niederer, Gemeinwerk im Wallis (Basel 1956) s. 66 not 2.



7. Hübänne från Torsby socken, Bohuslän. Foto S. af Ekström 1935. EU 9715.

I vårt land har hönät av mindre format — i södra Sverige av bast, i norra Sverige av vidjor — använts för förvaring av dragdjurens eget foderhö under resor särskilt vintertid.³⁹⁾ Inte heller användningen av nät i samband med höbärgningen är helt okänd hos oss.⁴⁰⁾ I kusttrakterna och på småställen kunde det förekomma, att man använde nät liksom små segel, lakan eller skycken för intagning av smärre hömängder.⁴¹⁾ Jämta dessa "fattigformer" användes ett redskap, som mycket erinrar om den mellaneuropeiska höbågen allmänt vid intagning av hö i Bohuslän och delar av Dalsland, det s.k. *hübännet*⁴²⁾ fig. 7. De två båghalvorna saknar bassträngar och är i stället direkt förenade med varandra genom ett grovmaskigt repnät eller med täta rep dragna kors och tvärs. Buren över ryggen med ett bärrep liknar hübännet närmast en stor nätkasse. Av intresse är att det har en nära motsvarighet i Lettland och Estland.⁴³⁾ Att det är nätet, som är det pri-

mära formelementet såväl ifråga om den mellaneuropeiska höbågen som dess nord-europeiska motsvarigheter "hübännet" och den baltiska foderbågen, torde vara sannolikt. I den svenska höbågen ingår däremot ej nätet som formelement.

Nätbågen har uppenbarligen varit mycket ändamålsenlig vid transport av kort-

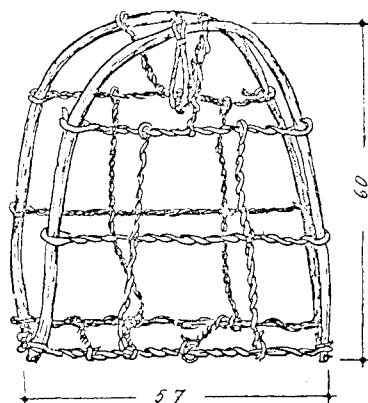
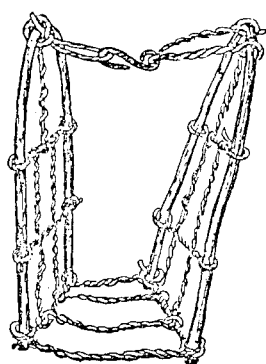
³⁹⁾ J. Granlund, *Lindbast och träbast* s. 183, 197 not 30 samt plansch 24 e. Jfr även N.-A. Bringéus, *Skånska bastrep* s. 97.

⁴⁰⁾ Lyse, Stängenäs hd (Nordiska museet nr 174.482), Nämndö, Sotenäs hd (Nordiska museet nr 245.904). Jfr även bildreportage från Långviksskäer i Södermanlands skärgård i Se nr 33, 1950.

⁴¹⁾ Se t. ex. LLA 4825, LUF 4923, IFGH 2496.

⁴²⁾ Sydkoster (R. Jirlow, *Bärmenes* s. 211 f.), Styrsö (Göteborgs museum neg. nr D. 13.881 :1—7; IFGH 5738), Krokstad (EU 48720), Torsby (Nordiska museet nr 204.891, 204.947, neg. nr 286 I aö, 208 H.b. EU 9715), Sotenäs (Nordiska museet nr 137.200), Lyse (Nordiska museet nr 174.483), Västerlanda (IFGH 2496), Lerdala (Nordiska museet nr 233.854). Jfr även EU 492, 6298, 6744.

⁴³⁾ Z. Ligers, *Ethnographie Lettone 1* (Bale 1954) s. 396 f., pl. LIX :a. J. Mark, *Über das Roggen-dreschen bei den Esten* (Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft 1931) s. 354.



8. Klövjebåge från Leksands socken, Dalarna. Efter L. Levander, Övre Dalarnes bondekultur 1.

vuxet ängshö liksom av lövblandat gräs och hö. Då redskapet däremot använts att bära sammanpressat hö eller halm från stack till stall, var nätverket onödigt. Ifrån Ungern, där detta varit redskapets vanligaste funktion finns även exempel på att nätet helt saknas.⁴⁴) Liknande "halmbågar" är kända i Estland och i något enstaka exemplar även från Danmark!⁴⁵) Vi kommer därmed in på det andra konstruktionselementet: bågen.

Som Jirlow visat, ingår bågen som ett primärt konstruktionselement i mesarna, såväl de enkla, som de dubbla. Till de senare hänför han icke blott höbågen utan även *klövjebågen* och den människoburna *parbågen* med fässlar. Båda redskapen har jämte annan användning även nyttjats för hötransport. Klövjebågen, fig. 8, nyttjades inte vid höintagningen utan blott vid transport av hästens eget foderhö, dvs. på samma sätt som de svenska hönäten.⁴⁶) Medan klövjebågen är känd från Dalarna, Västmanland samt på andra sidan norska gränsen, har parbågen med fässlar en något större utbredning. Den är jämväl känd i Dalsland, Värmland och Hälsingland.⁴⁷) Även om det finns uppgifter att detta redskap brukats vid höbärgning-

en⁴⁸), förefaller denna användning dock blott ha varit subsidiär.⁴⁹) Från Frostviken i Jämtland uppgiver Levi Johansson, att man burit halm från logen till fähuset i ett liknande redskap, som dock ej var allmänt i trakten.⁵⁰) Funktionen motsvarade således höskruckarnas.⁵¹) Varken klövjebågen eller parbågen med fässlar är således något redskap för höbärgningen, lika lite som den ungerska eller lettiska höbågen.⁵²) Samtliga dessa redskap använ-

⁴⁴ Magyarság Tárgyi Néprajza 2 [1934] s. 167 f. Nordiska museet neg. nr 229 F. 1.

⁴⁵ J. Mark, a.a. s. 353; Livet i klokkergaarden. Gammeldags Falstersk bondeliv efter Lars Rasmussens skildring ved Fr. L. Grundtvig. Udg. af J. Olrik (Danmarks folkeminder 2:1, 1909) s. 258. Jfr även Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser, spørgeliste nr 9 Røgt 1 (1948) s. 7 f.

⁴⁶ Gagnef (ULMA 6039, 10522); Ål (ULMA 3182, 11328); Brunskog (ULMA 2733); ö. Ulle-rud (ULMA 8795).

⁴⁷ R. Jirlow, Bärnesen s. 212 ff.

⁴⁸ Mora (ULMA 6732)

⁴⁹ Äppelbo (ULMA 8920).

⁵⁰ ULMA 3184 :2.

⁵¹ Om dessa se R. Jirlow, Gammaldags bärredskap i Älvros s. 74 f.; M. Hedlund, Jämtlandshandeln och den jämtska folkulturen (Folk-liv 1946) s. 96. EU 14288, 14289.

⁵² Om den sistnämnda se även A. Bielenstein, Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten (St. Petersburg 1907—1918) s. 130.

des för hö- och halmtransport vid resor eller vid utfodring på gården.⁵³)

Den svenska höbågen är till skillnad från de tidigare redskapen ett höbärgningsredskap. Detta framgår redan av terminologin.

Linné talar om "høbågen" och "høbågarne". I de fem bouppteckningarna 1788 finner man formerna "høbågor" ("høbågar") i tre och enbart "bogor" ("buger") i två. I det större materialet 1838 växlar även *båge* (51 fall) med *høbåge* (32 fall). Hyltén-Cavallius anför även benämningarna i denna ordning. Uppenbarligen är det enkla ordet vanligast i höbågens centrala områden, medan man i de perifera — särskilt i Skåne och Blekinge — där redskapet varit ovanligare haft behov av den tydligare specificering, som ordet *høbåge ger*.⁵⁴) Det är således tydligt, att redskapet även i äldsta tid användes för höintagningen och icke som Leopold Schmidt vill göra gällande, vid lövtakten. Om en sådan användning har jag icke funnit några uppgifter, och under alla omständigheter måste den ha varit subsidiär och tillfällig. Däremot uppgives det, att man på småställen, där man ej hade dragare, även bar in säden med *høbåge*.⁵⁵) För att tillvarataga spillsäden kunde man därvid lägga ett lakan eller skynke i *høbågen*,⁵⁶) en metod som även är känd från sädesintagningen medelst vagn främst i östra Sverige.

För förståelsen av *høbågens* uppkomst är det av vikt att beakta dess funktionella sammanhang. Behovet av foderhö för den omfattande boskapsstammen medförde, att man i *høbågens* centralområde tillvaratog även de längst avlägsna skog-, myr- och sjöslåttrarna till det yttersta. Härifrån kunde höet ofta blott hemföras under vintern medelst slåde, varför man i

slåttermarkerna hade särskilda ängslador eller madhus.⁵⁷) Höintagningen skedde således i två omgångar: en kortare från torkningsplatserna till ängsladorna, en längre vintertid från ängsladorna till gårdarnas höslinder. Det var i främsta rummet för den första etappen som *høbågar*na användes.

Ilastningen av höet i *bågarna* utfördes vanligen av räfserskan, fig. 9. Därvid sträcktes de båda båghälfterna ut på marken och med hjälp av räfsan lades 5—8 höfång alltefter bärarens styrka i *høbågen*. Den samlade hömängden kallades i Småland, som redan Hyltén-Cavallius på

⁵³ Detta har misslett utländska forskare som enbart haft tillgång till redskap eller avbildningar men icke känt deras funktion. L. Schmidt hänvisar t. ex. (a. a. s. 357 not 15) till avbildningar av en *båge* från Leksand i L. Levander, Övre Dalarnes bondekultur under 1800-talets förra hälft (1 s. 277, fig. 249). I Levanders text heter det emellertid: "Till arbete i skogen eller till handelsresor tog man alltid med det bästa hö, gården kunde prestera (*färdhö*). Dagsransonen av hö medfördes i *båga* (*høbåga*; fig. 249); denna hängde t. ex. mellan två kolstigar, då man körde kol". När Schmidt (a. a. s. 357) uppgiver, att *høbågar* från Dalarna påträffas i åtskilliga etnografiska museer i Europa, rör det sig uppenbarligen om liknande "forbågar". Sammanblandningen av *forbåge* och *høbärgningsredskap* torde även vara förklaringen till att S. Erixon (Skultuna bruks historia 2, 1935, s. 94) tillskrivit *høbågen* en alldeles för vidsträckt utbredning: "alltifrån övre Norrland ner till Nordskåne".

⁵⁴ De fyra bouppteckningarna i Tveta hd har formen "simbågar" liksom två bouppteckningar från det angränsande Västra hd. Om ordet *sim* se J. Granlund, Vevlingen och den välta hävevagnen (Folk-liv 1941) s. 30.

⁵⁵ Asarum (LUF 4910); Femsjö (EU 7274); Kristdala (LUF 5531). H. Hofberg (Några drag ur det forna skogsbyggarlivet i Halland, 1880—81 s. 16) uppgiver, att man bar svedjeråg med *høbåge*.

⁵⁶ Nöbbele, Konga hd (EU 5623).

⁵⁷ T. Hagelberg, En småländsk sockenbeskrivning och dess författare (Värebygd 1943) s. 25; Försök till en physico-oekonomisk beskrifning öfver Fröderyd s. 28. Jfr även N. H. Sjöborg, Utkast til Blekings historia (1792) s. 128.

pekar, en "höbyr" (höbörd). Det kunde även förekomma, att redskapet lades över hökuvorna, som därefter vältes i bågen.⁵⁸) Sedan denna fyllts med hö, drogs båghalvorna samman så hårt som möjligt medelst bågrevet, vars fria ände fästes i motstående båghalva. Riktigt starka och viga karlar kunde lyfta den fullastade höbågen direkt från marken upp på axlarna. Man kunde även underlätta lyftningen genom att ställa höbördan på en sten, en "tavla" eller något annat underlag. Som regel var dock den som lastade höbågen behjälplig med att lyfta upp höbördan på bärarens axlar. Vanligen bars höbågen med tvärrepen nedåt. Smärre hömängder kunde bäras på ryggen med bågrevet. Ordentliga höbördor måste däremot lyftas upp på nacken för att få stöd av axlar och huvud. Bördan hölls fast med händerna i den närmaste bågen eller dess kryssrep, fig. 10.

Begagnandet av höbågen innebar likasom den västsvenska metoden att bärga hö och säd i surrad stack en arbetsbesparing vid själva intagningen i ladorna.⁵⁹) Man behövde ingen omlastning utan kunde antingen gå direkt in med höbördan eller välva den genom en — stundom tillfälligt upptagen — öppning i ladväggen, fig. 11. Med ett ryck i bågrevet lossades sedan höet från bågen. Då det ej fördes till närbelägna ängslador eller madhus utan direkt till gårdens höslinder, bar man ej alltid höbördorna hela vägen utan endast fram till farbar väg. Här lastades de i en vagn utan att höet lösgjordes från bågarna.⁶⁰) Vid framkomsten tog man på nytt höbördorna på ryggen och bar in dem på samma sätt som om de burits hela vägen. Med höbågen kunde man även bära upp höet på höga vinterhöstackar, på vilka man måste ta sig upp med stege, fig. 12. Men bågarna nyttjades inte enbart för

höet utan även för det nyslagna, våta gräset. Med hjälp av höbågar kunde gräset bärgas även på mader, som var så sanka, att man sjönk djupt ner i dyn. Med höbågarna kunde man även på smala spångar eller vadande föra över gräs och hö från slätterholmar till fasta land.

I trakter, där höbågen var det främsta redskapet för höintagningen, organiserades arbetet på rationellt vis. För den skull behövde man flera bågar. Medan en höbördas bars till ladan, lästes en annan och stod färdig, då bäraren kom tillbaka med den tömda bågen. Också vid intagningen av höet kunde en medhjälpare finnas, som tog emot, lossade och packade höet och kastade ner en tom båge till den, som avlämnat sin höbördas.

Även om höbågarna i en uppteckning liknas vid halvmånar⁶¹), kan man naturligtvis inte härav hämta stöd för Leopold Schmidts hypotes om höbågens "Gestaltheiligkeit". Detta hindrar ej, att höbågen hos oss kunnat indragas i den sfär av folkliga föreställningar, som sammanhängde med skördearbete och höintagning. Från Urshult heter det sålunda i två olika uppteckningar, att då man under höbärgningen lade en tom höbåge på marken, måste man genast kasta en hösudd på densamma, annars blev höskörden odryg.⁶²) Då höet inbars, passade bondhustrun eller en piga på att kasta in en höknippa i ladan, innan bonden eller drängen hann fram med den första höbördan i sin båge. Därigenom tillförsäkrade man sig, att det föd-

⁵⁸ Jfr härmed ovan den av Barchaeus relaterade metoden.

⁵⁹ Stenbrohults sockens historia (1956) s. 207.

⁶⁰ Jfr J. Granlund, Vevlingen och den välta hävevagnen s. 34.

⁶¹ LLA 1352: 1. Jfr även not 67 nedan.

⁶² LUF 2897:154, 3607:7.



9. Hübäraren får hjälp med att lyfta höbågen på slätterängen i Hjärtanäs, Lekaryds socken, Småland. Foto M. Sjöbeck 1929.



10. Höet bäres med höbåge från slätterängen i Drettinge, Dädesjö socken, Småland. Foto J. E. Anderbjörk, Smålands museum, 1942.

des mest mankön under det kommande året.⁶³) Sistnämnda handlingssätt är emellertid inte speciellt förknippat med höbågarna utan har sin motsvarighet inom en rad andra skördeметoder. Det förstnämnda exemplet på tomhetens tabu har också motsvarigheter i skördebruken.⁶⁴)

*

Höbågen var inte det enda transportredskapet för madängsgräset och höet i södra Sverige. I den tidigare anförda sockenbeskrivningen från Fröderyd 1810, liksom i en beskrivning över Ljungarums socken i Tveta härad 1818⁶⁵) uppgives att gräset kunde föras till bredorna jämväl med "så kallade madvagnar".⁶⁶ Fordonet beskrives ej, men det är välkänt i nutidstraditionen. Med en vagn förstås här icke ett fyrhjuligt utan ett tvåhjuligt fordon, dvs. en kärra. Karakteristiskt för denna är de höga hjulen försedda med

breda vanligtvis oskodda lötar, som hindrar kärran att sjunka alltför djupt ner i marken, fig. 13. Madvagnen drogs för hand medelst en tvärstång, fäst mellan de båda skakeländarna. Gräset eller höet lättes löst i den firsidiga spjälkorgen.

Benämningen *madvagn*⁶⁷) — liksom *dy-*

⁶³ LUF 1787. Jfr A. Eskeröd, Årets äring (1947) s. 102.

⁶⁴ A. Eskeröd, Årets äring s. 101 ff.

⁶⁵ Jönköpings läns hushållningssällsкаps handlingar 5, 1818 s. 39.

⁶⁶ Madvagnen har omnämnts i en kort artikel av H. Nilsson, Dyvagnar och hübärar (Kulturens årsbok 1938) s. 26 f.

⁶⁷ Termen *madvagn* är belagd från Marbäck, i N. Vedbo härads dombok VT 1788 § 59 enligt avskrift i LLA. — J. Lindwall (Bergquara gods s. 24) gör gällande, att höet jämsides med höbågar kunde hemförslas med krypvagnar. Enligt Magnus Elgh (Om åkerbruket i Småland. Småländska hembygdsböcker 4, 1925 s. 35) nyttjades dock kryp "vilket ser ut som en halvmåne vid ändarna... endast till säds införande". Bouppteckningarna från Östra härad 1838 nämner såväl hökryp som sädeskryp.



11. Höet lossas från höbågen i ängsladan. Plats och foto som fig. 9.



12. Höet bäres med höbåge upp på vinterhöstacken. Plats och foto som fig. 10.

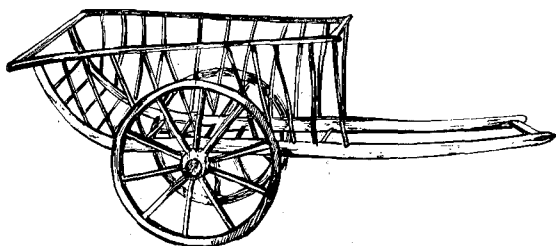
vagn i Sunnerbo, Västbo och Halland — visar tydligt, att detta fordon användes i liknande slättermark som höbågen, dvs. där icke dragdjuren utan endast människorna kunde ta sig fram. I nutidstraditionen är madvagnen känd huvudsakligen i västra Småland och angränsande delar av Halland, fig. 14. Detta motsvarar höbågens ytterområden i senare tid. Tänkbart är att höbågens spridning västerut något hejdats av madvagnen. Trots den lätta konstruktionen var dock den fullastade madvagnen mycket tung att draga. I verkligt svår terräng kunde därför den konstruktivt enklare höbågen vara ett bättre redskap.

Ett annat transportredskap, som använts vid mad- och utängsslätter är den s. k. *höstabören*. Den avbildades liksom höbågen tidigast av Linné 1749, i trakten av Östra Ljungby i nordvästra Skåne. Han beskriver den som "en skottkärria med lätta hjul, som voro hopsatte av en

gjord. Denna kärria var 13 kvarter lång, 7 kvarter bred, 1 kvarter hög, med uppståndare bort emot hjulen; handtagen böjdes något tillsammans, så att mellan dem voro allenast 3 1/2 kvarter." Att höstabören på Linnés avbildning saknar fötter torde vara ett förbiseende, då de finns på den höstabör Anders Tidström avritade i Fjälkestad i Villands härad 1756, fig. 15.

En jämförelse mellan kartorna fig. 4 och 14 visar, att höstabörens utbredning inte undergått någon förändring under tiden efter 1838. Den har hört hemma i den nordskånska skogsbygden liksom i Höks härad i södra Halland och den närmast angränsande delen av Sunnerbo härad i sydvästra Småland. Inom detta område har ängslador icke varit allmänna, utan höet har hemförts direkt från torkningsplatserna. Inte desto mindre har dock höbågen under tiden efter 1838 expanderat inom höstabörens område.

Av särskilt intresse är det konstruk-



13. Dyvagn från Backabol, Slättåkra socken, Halland. Varbergs museum 9485.

tions- och formelement som uppståndarna utgör på höstabören. Linnés teckning visar fyra stycken bågformiga stöd och Anders Tidströms tre. Samma konstruktion har förekommit in i våra dagar, även om uppståndarna liksom höstabörens botten i senare tid vanligen ersatts av raka träspjälor.⁶⁸) N. M. Mandelgren avbildade 1873 en höstabör i Långaröd, Färs härad, med sprötbågar vid båda kortsidorna fig. 16. Denna typ är även känd i Göinge i nutidstraditionen.⁶⁹) I princip möter oss här höbågens båda båghalvor fästa i ett horisontellt underlag och fyllda med mindre sprötbågar i stället för repverk.

Att höstabören tjänat som förebild vid höbågens konstruktion är dock icke troligt. Som Gösta Berg framhållit, är nämligen höstabören själv en relativt sen utveckling av *hösläpan*. Redan å Barchæus avbildning av hösläpan i Kronobergs län 1775 är sprötbågen tydligt markerad.⁷⁰) Å hösläpan fig. 17 finner vi icke blott dubbla sprötbågar å hösläpan, utan även att bågarna försetts med ett repkryss på samma sätt som höbågen. Även om man i det enskilda fallet — fig 17 — måhända har att göra med en blandform, kan denna hösläpa dock ge en fingervisning om varifrån bågens formelement hämtats. Som Gösta Berg visat, är

släpan ingalunda något lokalt transportredskap utan har en mycket vidsträckt utbredning: i södra Sverige handdragen, i övre Sverige hästdragen. Den är även känd inom höbågens östra utbredningsområde i sen tid.⁷¹)

Har vi i släpan och höstabören återfunnit samma formelement som i höbågens bågar, är skillnaden mellan ett bärdon och ett hjul- respektive släpdon dock avsevärd. Näppeligen kan de nordsvenska mesarna heller ha spelat rollen av förebilder för ett redskap, som uppstått i södra Småland. Det finns emellertid ytterligare ett bärredskap, som här bör beaktas: *hösvegen*. Denna utgöres av en lång björkvidja, vars toppända böjts i en ögla, i vilken höfånget inklämmas fig. 18.⁷²) Redskapet har varit alltför obetydligt för att registreras i bo-uppteckningarna, men har in i sen tid nyttjats i vidsträckta delar av skogsbygderna i Sverige, Norge och Finland.⁷³) Att hösvegen representerar ett äldre sätt

⁶⁸ Se G. Berg, Sledges and wheeled vehicles pl. XXV:2.

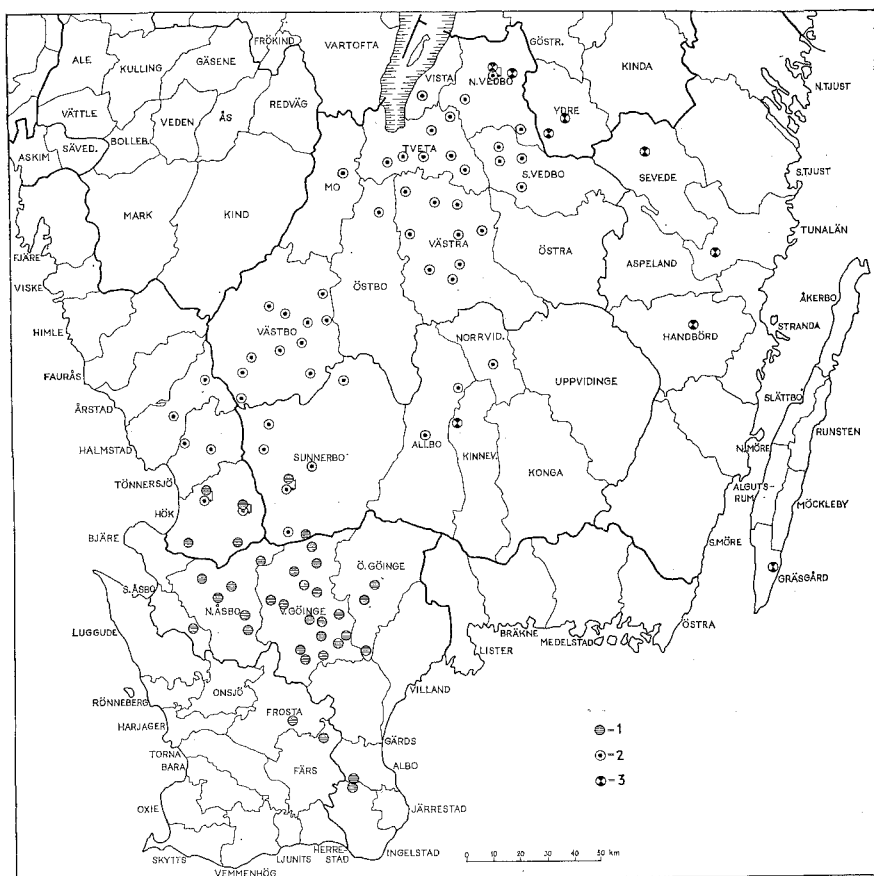
⁶⁹ N. Mellby (M. Sjöbeck, Bondskogar, deras vård och utnyttjande. Skånska folkminnen 1927 s. 51); Röke (LUF B 3600, 12554); Ö. Broby (LLA 2620).

⁷⁰ Kalmar läns fornminnesförening. Meddelanden 47 (1959) s. 45. Jfr s. 78.

⁷¹ G. Berg, Sledges and wheeled vehicles s. 131. Hösläpan har även förekommit på Gotland. Gotländsk ordbok 1 s. 671. Ifrån Småland omnämnes släpan redan av M. Elgh 1749 bl. a. i samband med intagningen av svedjerågen. Om åkerbruket i Småland. s. 35.

⁷² Jfr R. Jirlow, Gammaldags bärredskap i Älvros s. 72 f; A. Olsson, Den extensiva foderfångsten i Ytterbergs by i Härjedalen (Rig 1938) s. 185.

⁷³ R. Jirlow, Bärredskap (Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 2, 1957) sp. 490. P. A. Gadd uppger, att man i Finland med sveg (tackalwitta) kunde bära 6 lispund hö. Försök til en systematisk inledning i svenska landt-skötselen 2 (1775) s. 429. Jfr foto av redskapet i funktion i L. Levander, Övre Dalarnes bondekultur 1 s. 238.

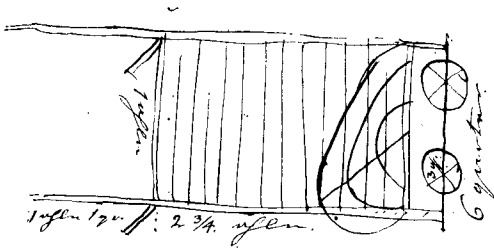


14. 1 höstabörens, 2 madvagnens (dyvagnens), 3 hösvagens utbredning vid 1800-talets slut och 1900-talets början. Endast ett belägg per socken har markerats.

att *bära* in höet än höbågen är uppenbart såväl genom den större utbredningen som genom det enklare tillvägagångssättet. Kan hösvegen ha varit höbågens föregångare i Småland? Den senares expansion hänför sig till en tid, som icke mer än undantagsvis kan ha lämnat spår i den levande traditionen. Höbågen var, som vi sett, fullt utvecklad redan under 1700-talets förra hälft. I Linderås, N. Vedbo härad — dvs. i höbågens utkantsområde — gjordes emellertid en uppteckning 1938, vari det heter: "För omkring 45—50 år

sedan kom bågen, som gjordes av rep och ene, och svegen försvann. Numera synes ej heller bågen till."⁷⁴) Att förändringen skett så sent som på 1880-talet motsäges av kartan fig. 2, som visar höbågen i N. Vedbo redan 1838. Men detta utesluter ej, att sakförhållandet relaterats korrekt i uppteckningen: att hösvegen undanträngts av höbågen. En sådan utveckling får även visst stöd av kartan, fig. 14, varå de sydligaste beläggen för hösvagens använd-

⁷⁴ LUF 5621.



15. Höstabör avritad av Anders Tidström i Fjälkestads socken, Skåne 1756. Ur handskriften S 32, Uppsala universitetsbibliotek.

ning markerats. Dessa hänför sig som synes till höbågens nordöstra utbredningsområde.

I höbågen har bärvidjan ersatts av ett bärrep. Metoden att bära hö med enbart ett rep är ålderdomlig⁷⁵) och har förekommit på många håll även i södra Sverige. Från Jämjö i Blekinge heter det i en uppteckning: "På småställen . . . använde man ofta rep att bära hem höet med. Räckte repet, lade man det dubbelt om höbördan. Detta var att föredraga, emedan man på så sätt kunde taga större byrer. Man kunde också lägga repet enkelt. I så fall gjorde man först en löpögla (dvs. en ögla för repet att löpa i, då man drog åt byren) i repets ena ände."⁷⁶)

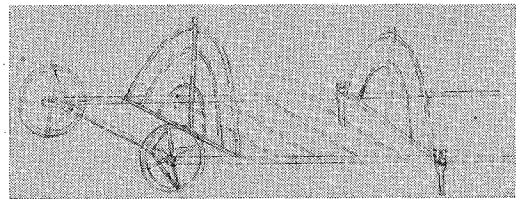
Varken formelementen (repen och bågarna) eller tekniken (att bära hö på ryggen med vidja eller rep) är således speciella för höbågen. Fastmer har dessa tillhört två mycket ålderdomliga metoder för höintagningen: att bära med sveg och att draga in höet med släpa. Inom ett område,

⁷⁵ R. Jirlow, Bärredskap sp. 490. På Färöarna var inbärning av höet medelst "højbera-rajp" den gängse metoden i äldre liksom senare tid. J. C. Svabo, Indberetninger fra en reise i Færøe 1781 og 1782 (1959) s. 354; A. Nyman, Hay harvesting methods on the Faeroe Islands (Folkliv 1957—1958) s. 105.

⁷⁶ LUF 5621.

där bastmakeriet varit högt utvecklat, har höbågen enligt mitt förmenande konstruerats genom en sammansmältning av tidigare kända formelement. Det nya redskapet har förenat hösvägens fördelar att kunna nyttjas vid intagning av hö från sanko och oländiga slättermarker direkt utan omlastning med hösläpans större lastförmåga.

En sådan sammansmältning av olika formelement är ingalunda unik för höbärgningsredskapens vidkommande. Vid sitt besök hos assessor Jacobsson på Aspenäs i Lerum i Vättle härad 1773 avritade A. G. Barchaeus ett redskap, fig. 19, och antecknade: "Stackarna äro här annorledes bundna i denna orten, än som vid Alingsås och den övre delen av Västergyllen. Man brukar här i stället för stång och rep, något som kallas båg; det är en stång med tvenne likasom med galler försedda båg; eller klavar av spröten. Stången stickes under stacken på marken och bågarna kastas över honom och bindas till vid andra sidan av stången; stacken vältras eller stjälpes i kärran." I själva verket har vi här ett exempel på hur det bohuslänska höbännet "korsats" med den gamla västgötska metoden att ta in hö och säd i surrad stack. I den västgötska metoden har man behållit kärran och läsestången, från den bohuslänska har man hämtat det redan färdigbundna hönätet



16. Höstabör från Sjököp, Långaröds socken, Skåne. Avritad av N. M. Mandelgren 1873. Mandelgrenska samlingen 1:6:486, Lunds universitetskonsthistoriska institution.



17. Hösläpa från Holma, Bergs socken, Småland. LUF B 7011.

eller gallret, som besparat den tidsödande bindningen med lösa rep. Andra exempel på redskapsrationalisering under 1700-talet lämnar den västgötska metoden att hissa upp höet på höskullen och den nord-skånska att med s. k. höföra skjuta upp höet genom homejan.⁷⁷⁾ Det kan även vara av intresse att observera det sammanhang, i vilket Linné beskriver höbågen. Omedelbart innan avbildar han ledharven och framhåller, att denna "jämkar sig efter alla ojämnheter på åkern och tjänar

⁷⁷ J. Granlund, Vevlingen och den välta håvevagnen s. 34. Om höförans utbredning se N.-A. Bringéus, Tradition och förändring i Skånes lant-hushållning. Kristianstads läns hushållningssällskaps jubileumsskrift. Under tryckning.

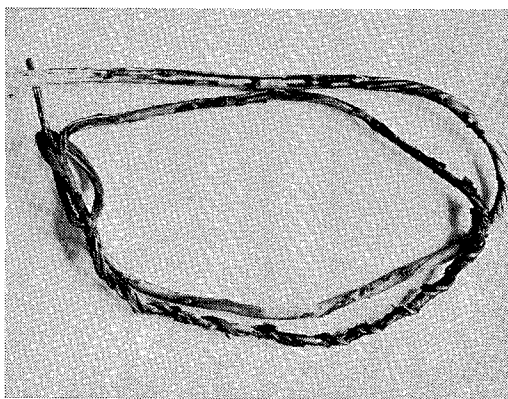
⁷⁸ Jfr härmed M. Elgh, Om åkerbruket i Småland s. 28, 59.

⁷⁹ Det är karakteristiskt, att P. A. Gadd granskar Linnés avbildningar ur direkt funktionell synpunkt. Höstabören vann t. ex. Gadds gillande, men hjulen borde göras högre, lötarna bredare för att inte skära för djupt ner i ången, medan hjulen med axeln borde placeras mitt under kärnan och icke i ena ändan. Försök til en systematisk inledning i svenska landt-skötselen 2 s. 430.

besynnerligen för stenig och med klappur uppfylld åker." Ledharven var med andra ord funktionell i dylik terräng.⁷⁸⁾ Törhända var den rentav värd att prövas, där betingelserna var liknande men redskapet okänt. Jag har svårt att tänka mig, att man icke har att tolka notisen om höbågen på liknande sätt. Den — liksom höstabören — avbildas icke därför att den var ålderdomlig eller primitiv, utan fastmer därför att den var funktionell i bygder där foderfångsten måste ske i svårtillgängliga och sankta marker.⁷⁹⁾

*

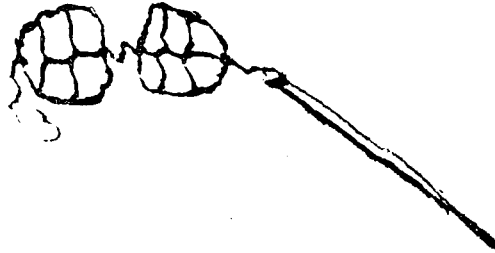
Såväl Leopold Schmidts undersökning som den granskning, som här utförts, har visat, att höbågen haft en betydligt snävare utbredning, än man tidigare räknat med. Måste höbågen i Mellaneuropa utsondras från de alpina kulturartefakterna, har den i vårt land icke påträffats bland de därmed närmast jämförbara företeelserna i Nord sverige. Medan Schmidt inte desto mindre räknar med att höbågen på ömse håll är en kvarleva från foderfångstens äldsta stadium i förhistorisk tid,



18. Hösvog från Sunds socken, Östergötland. Nordiska museet inv. nr 227542.

har undersökningen av det svenska materialet icke kunnat styrka denna uppfattning. Fastmer har höbågen betydligt primitivare föregångare i hösvegen och hösläpan liksom i användandet av repet för höets inbärning, insläpning eller inkörning. I själva verket har höbågen icke kunnat påvisas före 1700-talets förra hälft, då den tillkommit i ett sydsvenskt område, där de yttre betingelserna varit gynnsamma: ett stort behov av hö för en omfattande kreatursskötsel, möjligheter till hantverksmässig tillverkning genom god tillgång till lindbast samt krävande in-

bärningsförhållanden. Att höbågen vid denna sena tidpunkt upptagits genom impulser från de begränsade områden i Mellaneuropa, där redskapet belagts i sen tid, är lika otroligt som att höbågens förekomst i Mellaneuropa skulle förklaras genom impulser från Småland. Fastmer är höbågen resultat av en intern utveckling ur äldre formelement. Någon idé utifrån har ej behövts. Höbågen är trots allt icke "ein so eigentümliches Gerät", att den icke skulle ha kunnat uppstå självständigt på olika håll.



19. Redskap för intagning av höstackar, avritat av A. G. Barchaeus i Aspenäs, Lerums socken, Västergötland 1773. Ur handskriften S 35, Uppsala universitetsbibliotek.

Zusammenfassung

Der Heubogen. — Relikt oder Novation?

In Deutsches Jahrbuch für Volkskunde 1964 hat Leopold Schmidt eine Untersuchung "Der Heubogen im südlichen Burgenland" veröffentlicht. Das grösste zusammenhängende Verbreitungsgebiet dieses Geräts — Fig. 1 — in Mitteleuropa umfasst die südöstliche Steiermark und das südliche Burgenland in Österreich und erstreckt sich dann nach Slovenien und Ungarn hinein. Der Heubogen ist ferner in einigen Gegenden der Schweiz, im Schwarz-

wald sowie in Piemont in Nordwest-Italien bekannt. Obgleich er Schmidt zufolge ursprünglich zum Einsammeln von Laubstreu und nicht bei der Heuernte gebraucht wurde, bedeutet das nicht, dass ein Zusammenhang mit dem skandinavischen Heubogen geleugnet würde. Schmidt meint nämlich, das Gerät sei auch hier zunächst beim Laubsammeln verwendet worden. Schmidt fasst zusammen: "Da erweisen sich die skandinavischen wie die al-

pinen Landschaften unter Umständen als Restgebiete einer älteren Wirtschaftsform, die ein früher vermutlich weiter verbreitetes Gerät bewahrt haben. Die genannten Restgebiete sind also nicht ethnographisch-siedlungsgeschichtlich miteinander in Verbindung zu bringen, wie dies Rhamm gemeint hat. Es handelt sich jeweils um Restgebiete eines einstmals sicherlich weit umfangreicheren Gebietes einer altertümlichen, sparsamen Wirtschaft, welche auch kleine Mengen von Laubstreu usw. noch sorgfältig sammelte und auch ein eigenes Gerät verwendete." Als Stütze für seine Auffassung von der Altertümlichkeit des Heubogens weist Schmidt auf dessen Form hin: zwei "Halbmonde", wenn das Gerät leer ist, mit Heu oder Laub gefüllt aber ein "voller Mond". Er möchte damit das Gerät in den Kreis der Typen stellen, die er früher in seiner Arbeit Gestaltheiligkeit im bäuerlichen Arbeitsmythos dargestellt hatte.

Schmidts Untersuchung verleiht einer Behandlung des Heubogens vom nordischen Ausgangspunkt her mit Ausrichtung auf die Frage, ob die Deutung des Geräts als Relikt als richtig anzusehen ist, gesteigertes Interesse. Eine derartige Auffassung wurde früher auch von schwedischen Wissenschaftlern vorgetragen (Hyltén-Cavallius, M. Sjöbeck, R. Jirlow). Verf. zeigt, dass im Gegensatz zu früher geäußerten Ansichten die *Verbreitung* des Heubogens in jüngerer Zeit recht begrenzt ist, Fig. 3. Um einen Begriff von älteren Verbreitung zu erhalten, wurden Nachlassverzeichnisse von 1838 für das gleiche Gebiet durchforscht. Wie aus Fig. 4A hervorgeht, war die Verbreitung damals noch begrenzter. Ein weiteres halbes Jahrhundert früher, 1788, lässt sich der Heubogen nur in drei Kreisen innerhalb des heutigen Gebietes feststellen Fig. 4C. Anstatt in den letzten 175 Jahren auf ein immer kleineres Gebiet zurückgedrängt worden zu sein, wurde der Heubogen vielmehr über ein immer größeres verbreitet, das zu Ende des 19. Jahrhunderts seine maximale Ausdehnung erreicht.

Die Nachlassverzeichnisse zeigen, dass der Heubogen zuerst von Personen von Stand sowie von Bauern in Gebrauch genommen wurde. Linné, der 1749 das Gerät als erster beschreibt und abzeichnet — Fig. 2 —, hat es offenbar in diesem Milieu angetroffen. Hingegen behielt der Heu-

bogen seine Bedeutung am längsten bei Kleinbauern und Kättern. Hier und da wird das Gerät immer noch gelegentlich beim Einbringen von kleinen Heumengen verwendet.

Trotz einer äusserlichen Ähnlichkeit zwischen den mitteleuropäischen und den schwedischen Heubogen lassen sich auch Unterschiede in bezug auf die *Konstruktion* feststellen. Die schwedischen Heubogen sind mit gekreuzten Schnüren — in älterer Zeit durchweg aus Lindenbast, Fig. 5—6, — bespannt, während die von Schmidt abgebildete Fig. 1 ein Netzwerk zeigt. Zwar enthält auch das schwedische Material einige ähnliche Exemplare, doch handelt es sich bei ihnen um späte Degenerationsformen. Die Formelemente stimmen also nur teilweise überein.

Was die *Funktion* betrifft, so deutet nichts darauf hin, dass der Heubogen in Schweden primär beim Laubsammeln verwendet worden wäre und erst sekundär bei der Heuernte. Dagegen wird berichtet, dass man auf kleinen Höfen ohne Zugtier zuweilen das Getreide mit dem Heubogen einbrachte. Für andere Funktionen — z. B. Transport von Futterheu über längere Strecken — benutzte man dem Heubogen ähnliche Weidenbogen, Fig. 8. Diese müssen jedoch vom Heubogen als Heuerntegerät unterschieden werden. Im Verbreitungsgebiet des Heubogens war es wegen der umfassenden Viehzucht notwendig, auch die Heuernten aus den abgelegensten Wäldern und Mooren bis aufs letzte nutzbar zu machen. In solchen Gebieten, in denen man häufig mit Zugtieren nicht vorwärts kam, war das Gerät äusserst nützlich. Fig. 9—12 zeigen es in Gebrauch zwischen Trockenplatz und Scheune oder Winterheuschober.

Ausserhalb des Heubogen — Gebiets wurde das Heu von sumpfigen Wiesen mit Handwagen Fig. 13, 14: 2, oder Erntekarren (höstabör), Fig. 15—16, 14: 1, 4: B, eingebracht. Der Erntekarren ist, wie Gösta Berg gezeigt hat, eine relativ späte Entwicklungsform der Heuschleife (hösläpa), Fig. 17. Bei dem Exemplar Fig. 17 sehen wir nicht nur doppelte Bogen, sondern bemerken auch, dass diese auf dieselbe Art wie der Heubogen mit gekreuzten Schnüren versehen sind. Obgleich wir bei Heuschleife und Erntekarre die gleichen Formelemente finden, wie beim Heubogen, ist der Un-

terschied zwischen einem Trag- und einem Räder- bzw. Schleifgerät doch erheblich. Es gibt aber noch ein weiteres Traggerät, das hier berücksichtigt werden muss: der "hösveg", Fig. 18. Dieser besteht aus einer langen Birkengerete, deren Spitze zu einer Schlinge gebogen ist, in der man das Heubündel festklemmt. Dass der "hösveg" ein älteres Gerät zum Hineintragen des Heus darstellt, ist offenbar, sowohl wegen der einfacheren Verfahrensweise wie auf Grund seiner weiteren Verbreitung: er findet sich in ausgedehnten Teilen der Waldgebiete Schwedens, Norwegens und Finlands. Es liegen auch Beispiele dafür vor, dass der "hösveg" in den nordöstlichen Randgebieten des Heubogens vorkam, Fig. 14:3. Eine Aufzeichnung gibt direkt an, der Heubogen habe den "hösveg" ersetzt.

In dem Gebiet, in welchem die Bastherstellung hoch entwickelt war, baute die Konstruktion des Heubogens nach Ansicht des Verf. auf einer Verschmelzung früher bekannter Formelemente. Das neue Gerät vereinigte die Vorteile des "hösveg" — ohne Umladen das Heu von sumpfigen und unwegsamen Wiesengründen hereinschaffen zu können — mit der grösseren Ladekapazität der Heuschleife. Dass eine derartige Verschmelzung verschiedener Formelemente keineswegs einzig dasteht, zeigt

das auf Fig. 19 abgebildete Heubergungsgerät, das in einem Grenzgebiet entstand, wo sich zwei Methoden kreuzten.

Schmidts Auffassung, der Heubogen sei ein Überrest aus dem ältesten Stadium der Futterwirtschaft in vorhistorischer Zeit, findet in dem schwedischen Material keine Bestätigung. Der Heubogen hat vielmehr weit primitivere Vorgänger. Dass der Heubogen in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts, wo er sich zuerst belegen lässt, durch Impulse aus den begrenzten Gebieten in Mitteleuropa, in denen er in später Zeit belegt ist, aufgenommen wurde, ist ebenso ungläubhaft wie die Annahme, das Vorkommen des Heubogens in Mitteleuropa lasse sich durch Impulse aus Småland erklären. Der Heubogen ist vielmehr Ergebnis einer internen Entwicklung aus älteren Formelementen. Der Heubogen ist kein so eigentümliches Gerät, dass er nicht auch selbständig an verschiedenen Orten hätte entstehen können. Da der schwedische Heubogen wohl am ehesten ein Beispiel für die Rationalisierungsbestrebungen der Landwirtschaft im 18. Jahrhundert ist, stützt natürlich die Untersuchung des Geräts auf nordischem Boden auch nicht Schmidts Auffassung von der "Gestaltheiligkeit" des Heubogens.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

”Sättugn” i allmogens språk

Av *Sten-Bertil Vide*

I en trevlig och intressant uppsats i *Rig* 1963, s. 113 ff., har Anders W. Mårtensson behandlat järnugnstillverkningen vid Klavrestråms bruk i Småland. Mot slutet av uppsatsen kommer förf. in på terminologien och konstaterar, att järnugnarna i äldre tid kallats för kakelugnar. Han drar den helt riktiga slutsatsen, att detta namn överförts på järnugnarna när dessa mot medeltidens slut ersatte de tidigare murade ugnarna. Det kan tilläggas, att när egentliga kakelugnar under 1700-talet åter kom i bruk, så benämndes de — förutom *pottugnar*, som Mårtensson anför — även på sina håll *porslinskakelugnar*, medan järnugnarna för att särskiljas från dessa kallades *järnkakelugnar*.

I fortsättningen skriver Mårtensson: ”Däremot har det i modern tid allmänt vedertagna uttrycket ’sättugn’ vanligtvis ej ingått i allmogens vokabulär. Detta uttrycks ålder och härkomst är ovisst.”

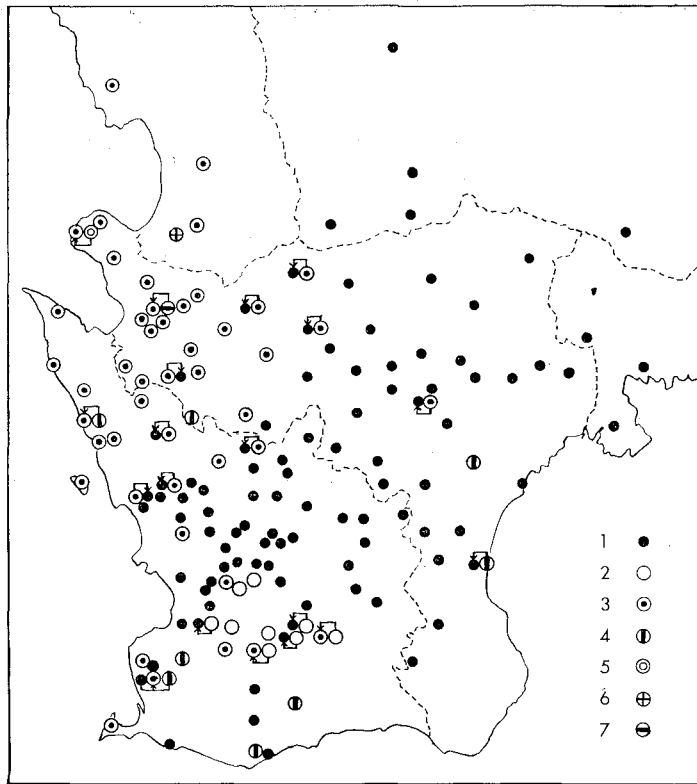
Denna passus i Mårtenssons uppsats skall här granskas. I Svenska Akademiens ordboks excerptsamlingar är ordet *sättugn* första gången belagt i en arvskafteshandling från år 1713 i Ågerups gårdsarkiv¹, och detta belägg går i sin tur tillbaka på ett inventarium från år 1704. I Folkliivsarkivets i Lund avskrifter av bouppteckningar från Skåne är ordet *sättugn* välbelagt redan från 1700-talet. Äldsta belägget är från Gudmundtorps socken i Frosta härad och daterar sig till 1710, och sedan följer belägg från olika härader under hela århundradet. Från Onsjö härad är ordet dock belagt först år 1805, och från Bjäre, Färs, Gärds, Herrestads, Ljunits, Oxie, Villands och N. Åsbo härader saknas belägg i bouppteckningsmaterialet². Något ord motsvarande *sättugn* tycks inte finnas i danskan och inte heller i

tyskan, varför det synes sannolikt, att ordet skapats inom Skåne eller södra Småland. Att förleden skulle direkt ansluta till verbet *sätta* är inte sannolikt. Rent praktiskt finns ingen grund för ett sådant antagande: man ”sätter” inte in bränslet i en sådan ugn, och inte heller sätts den upp på något vis, som avsevärt skiljer sig från uppsättningen av andra järnspisar. Ur språklig synpunkt finns också skäl, som talar emot ett nära samband med verbet *sätta*: i nordöstra Skåne uttalas verbet *säda*, och ordet *sättugn* borde då där ha uttalats *sädong*, vilket uttal ej finns belagt i Landsmålsarkivets i Lund samlingar. Ett från sydsvenska dialekter belagt *sätt* ’slags överdel till arbetsvagn, speciellt för gödselkörning’ kan med största sannolikhet inte heller sammankopplas med förleden i ordet *sättugn*, eftersom ordet *sätt* i den nämnda betydelsen ej tycks ha funnits inom sättugnens utbredningsområde³. Det ifrågavarande vagnstillbehöret har där i stället kallats *säter*, *sätter* eller *sätel*. Mest sannolikt är, att förleden i ordet *sättugn* är ett ord *sätt*, som förekommer i sydsvenska mål och som betecknar en omgång föremål, som hör samman, t. ex. ”ett sätt dörrbeslag” (Rietz s. 571). Sättugn skulle sålunda vara en ”ugn, hopfogad av ett sätt järnplattor”. Det är rätt sannolikt, att ordet *sättugn* emanerar från järnbruken, som levererade järnplattorna i ”sätt”, och att detta namn sedan upptagits i dialekterna.

¹ Ågerups gods ligger i N. Rörums sn, Frosta härad, i Skåne.

² I många bouppteckningar från 1700- och 1800-talen upptas sättugnarna med benämning efter plattornas motiv, t. ex. Mariaugn, nattvardsugn, Adamsugn, ryttarugn eller ugn av Mariasorten o. d.

³ Om sättugnens utbredningsområde se kartan i Atlas över svensk folkkultur I, s. 54.



Sättugnens benämningar:

1. sättugn. 2. ståndugn, -kakelugn, stamugn. 3. ut(e)läggare. 4. ut(e)liggare. 5. inläggare. 6. bakliggare. 7. bakladdare.

Inom det område, i södra Sverige, där den i uppsatsen behandlade spistypen förekommer, kallas den förutom *sättugn* också för *ut(e)läggare* eller *ut(e)liggare*, eftersom den eldas utifrån, d. v. s. från köket, och inte från det rum den är avsedd att uppvärma. Av samma orsak kallas den mer lokalt för *inläggare* och *bakliggare*. Ett mera skämtsamt namn är *bakladdare* (Tostarp i N. Åsbo hd), som tydligen är rätt ungt och ansluter sig till gevärs av bakladdartyp till skillnad från de äldre mynningsladdarna. *Ståndugn* (*stannon*, *stammon* o. d.) förekommer också i vissa skånemål liksom *ståndkakelugn*. Sedan andra och mer moderna järnspisar kommit i bruk har sättugnen också kallats *gammeldagskakelugn*. I sydöstra Skåne tycks sättugnen inte ha haft något särskilt namn utan kort och gott kallats *kakelugn*. *Bi-*

läggare, som är det vanliga namnet i danskan, synes inte ha förekommit i sydsvenska dialekter.

Av beläggen från bouppteckningarna att döma, har ordet *sättugn* på sina håll använts av allmogen redan på 1700-talet, och sedan har det spritts vidare fram under 1800-talet, i och med att ugnar av denna typ blev mer allmänna. Mårtenssons ovan citerade formulering kan därför vara något missvisande när det gäller allmogens användning av ordet *sättugn*. Med "modern tid" avser man nog i ett sammanhang som detta framför allt 1900-talet, men när det gäller allmogens terminologi, får man väl i regel gå tillbaka till 1800-talet, eftersom dialekterna under det innevarande seklet varit stadda i en allt snabbare uttunning och nivellering. De belägg, som redovisas på kartan, är hämta-

de ur Landsmålsarkivets i Lund samlingar, och största delen av dessa uppteckningar är gjorda efter personer, som är bärare av språktraditioner från 1800-talets mitt eller tidigare. Kartbilden visar, att *sättugn* i dialekterna varit den vanligaste benämningen på den ifrågasvarande ugntypen, och det är nästan enbart i utkanterna av ugnens utbredningsområde i vårt land, som den fått andra namn eller enbart benämnts *kakelugn*.

De kommentarer, som här gjorts till Mårtenssons uppsats, gäller en rätt oväsentlig detalj i denna. Men insatta i ett större sammanhang är de mer betydande. "Ord och sak" är ett begrepp, som ofta nog inte tillräckligt beaktats. I äldre tid var språkforskningen en vetenskap, som var rätt skild från vad som numera kallas folklivsforskning, även om en del

dialektologer var väl hemmastadda i fråga om allmogens levnadsförhållanden. Men många språkforskare satt vid sitt skrivbord och konstruerade etymologier utan att ta hänsyn till fakta bakom orden. Å andra sidan tog folklivsforskarna ofta nog inte vederbörlig hänsyn till terminologien i samband med de problem som behandlades, och i stället för att ta upp termer, som sedan gammalt hade hävd inom stora områden, skapade man egna termer, vilka saknade stöd i allmogens språk. Mycket har dock i detta fall förbättrats, men alltjämt är mången gång kontakten mellan språkmän och folklivsforskare otillfredsställande. Det vore utan tvekan till gagn för alla parter, om samarbetet mellan företrädare för de olika vetenskaperna kunde utökas.

Silversmeden A.G.A. i Kristianstad

Av *Per-Axel Hylta*

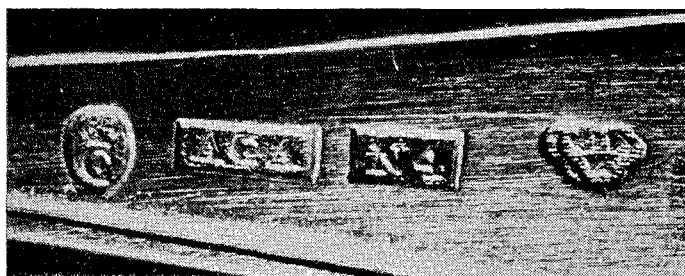
Då jag för någon tid sedan förvärvade två st. teskedar tillverkade i Kristianstad 1843 av en silversmed med initialerna A.G.A. blev jag något förvånad då det ej gick att identifiera mästarinitialerna med hjälp av standard- eller specialarbetena om svenskt guld- och silversmide.

En undersökning av Kristianstads mantalslängd från år 1842 gav vid handen att på tomt nr. 39 bodde bl. a. guldarbetaren Andersson född 1781 och som inhyses guldarbetaren Andersson född 1814. Den förre var Niclas Andersson, känd och omnämnd i litteraturen, den senare var det ingen större svårighet att misstänka som son till den förre och mästare till teskedarna. En kontroll av födelseboken för år 1814 gav resultat. Den 24 okt. föddes "Anders Gotfrid, Son af Guld- och silfverarbetaren Niclas Andersson och dess hustru Greta Knutsson imellan 35—40 år gammal". Därmed var i princip mästarinitialerna A.G.A. identifierade och tillhörande Anders Gotfrid Andersson, men kvar stod frågan när denne mästare verkade och hur hans relation till faderns verkstad varit.

I Svenskt silversmide 1520—1850 (Stock-

holm 1963) står under Niclas Andersson att "änkan Greta Knutsson stämplade till 1852". Detta verkar underligt om man tar i betraktande att det fanns en son som bevisligen stämplat ett arbete samma år som fadern dött (1843) och som eventuellt kunde övertagit verkstaden. Kunde det möjligen vara så att sonen hade egen verkstad? Gåtan är ej svår att lösa. Det fanns ingen änka efter Niclas Andersson ty Greta Knutsson avled redan 1839 d. v. s. fyra år före sin man. Den som stämplat och drivit verkstaden efter Niclas' död måste ha varit sonen, Anders Gotfrid. Denne erhöll burskap 1841 och tänkbart är att han redan då började stämpla, efter faderns död 1843 och troligen fram till 1852 har han i varje fall gjort det. Att han slutade stämpla omkring 1852 torde ha berott på att han övergått till annan verksamhet. I mantalslängden för år 1851 står A.G.A. antecknad som guldarbetare och brödförsäljare, i 1852 års längd står "brödarbetare och brödförsäljare Andersson" och därmed torde Kristianstad fått en silversmed mindre.

Källor: Födelse- och dödbok, mantalslängder, dombok (1841), bouppteckningar.



Stämplor på tesked, tillverkad 1843 i Kristianstad av Anders Gotfrid Andersson.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Värmländskt folkliv i gången tid

Av *Hilding Pleijel*

Värmland förr och nu 1959. Meddelanden från Värmlands fornminnes och museiförening. Arg. 57. Karlstad 1959. 314 s.

Diarium Gyllenianum eller Petrus Magni Gyllenii dagbok 1622—1667. Utgiven och kommenterad av C. J. Gardberg och Daniel Toijer. Särtryck ur *Värmland förr och nu 1962*. Karlstad 1962. XVI+347 s., ill.

Värmlands historia har väl mest framstått som den värmländska litteraturens historia. Det är Geijers och Tegnér's hembygd, det är Gustaf Frödings och Selma Lagerlöfs landskap. Man glömmer därvid eller rättare, man har förbisett att Värmland även har en intressant kyrkohistoria.

Det värmländska stiftet utgör jämte Närke Mellansveriges klassiska väckelsebygd. I början av 1800-talet var dessa trakter präglade av det gammallutherska fromhetsarvet i lika hög grad som det övriga Sverige. Ett sekel senare var bilden totalt förändrad. Den lutherska enhetskulturen var stadd i upplösning, nya strömningar flöt som en mäktig flodvåg in över landskapet. Det var påverkningar av såväl religiöst som kulturellt och politiskt slag. Vad var det som gjorde att de nya tänkesätten och beteendemönstren så snabbt vann anklång överallt i bygderna? Denna intressanta utvecklingshistoria, som enligt min mening måste ses ur samhällshistoriskt perspektiv, har ännu icke blivit skriven. En stor mängd arbeten, både av vetenskaplig och av populär art, har behandlat enskilda gestalter och perioder. Den stora klargörande syntesen fattas alltjämt.

Under sådana förhållanden är det emellertid av stort värde att det värmländska hem-

bygdsintresset på senare år även börjat omfatta det religiösa folklivet i äldre och nyare tid. Redaktionen för den livaktiga och innehållsrika hembygdspublicationen "Värmland förr och nu" ägnade hela årgången 1959 åt hemstiftet och dess historia. Den har insett att en allsidig skildring av folkets liv kräver att även kyrkans och religionens värld blir uppmärksammas. Värmlands museum räknar också den kände Kilaprostens Anders Lignell som sin grundare, och det dagliga museiarbetet skapar ständig kontakt med kyrkan och dess historia.

Som redan är antytt gör den nämnda volymen ej anspråk på att ge en total översikt över stiftets äldre historia. Den vill nöja sig med att framlägga — som det heter i förordet — "strödda bidrag, avsedda att minna om några personligheter i det förgångna eller att belysa några företeelser av särskilt intresse inom detta vida ämnesfält". Detta är ambitiöst nog och resultatet äger den valör, att det bör uppmärksammas även av den allmänna folklivsforskningen.

De olika bidragen ha ej ordnats kronologiskt, men icke förtyge de sammantagna en god inblick i Värmlandsstiftets liv och särart allt ifrån gammallutherdomens dagar före 1800-talet ända fram till nutiden. Lektor Oscar Hedlund har i en innehållsmättad artikel, som han kallat "Fromhet i gränsmarker", skildrat åtskilliga kyrkobruk och folkliga sedvänjor under gammalluthersk tid, alltså före väckelsens genombrott. Skildringen bygger på samtida material ur socken- och stiftsarkiv och äger därför stort dokumentariskt värde. Som man kunde vänta förekom då i Värmland den sällsamma blandning av hedniska, medeltida och lutherska element i allmogefromheten som

är så utmärkande för folklivet i äldre tiders Sverige. Belysande är berättelsen från Norra Finnskoga, som artikelförfattaren själv hörde så sent som år 1939. En kvinna brukade vid julen utgjuta en skål, varvid hon stänkte något av dess innehåll framåt med orden "Åt (eller för) Jungfru Maria" samt resten över axeln med orden "Åt vättarna".

Vad som är särskilt intressant och dessutom säregnet för Värmland är den kamp mot alla "påviska" seder och bruk som upplysningsmannen Olof Bjurbäck energiskt förde under sin biskopstid i början av 1800-talet. Hedlund har närmare behandlat detta ämne i sin doktorsavhandling år 1949. Här lämnas ytterligare exempel på denna nästan rabiata avsky för allt som kunde misstänkas vara katolska kvarlevor. Det var t. ex. biskop Bjurbäck som i sitt stift så gott som utrotade den från medeltiden stammande själaringsningsseden, som dock godtagits och i evangelisk anda uttolkats i 1686 års kyrkolag. Det är viktigt att ha detta klart för sig, när man i dessa bygder konstaterar frånvaron av många kyrkliga sedvänjor som på andra håll ännu levat kvar.

För att närmare klargöra karaktären av det kyrkliga folklivet under äldre tid har den kyrkohistoriska forskningen sedan några årtionden tillbaka systematiskt undersökt vilken andaktslitteratur som användes ute i bygderna. Det är framför allt bouppteckningsmaterialet som härvidlag lämnar de bästa eller i varje fall de säkraste upplysningarna. Hittills har emellertid endast sporadiska undersökningar publicerats. Här redovisar nu kyrkoherde Sven Ingebrand för ett arkivfynd av stort intresse. I Gåsborns församling i Östra Värmland antecknade under åren 1856—1865 dåvarande komministern för varje hem vilken andaktslitteratur som där fanns. Ingebrand analyserar författar- och siffermaterialet. Resultatet är högst överraskande och intressant. Det visar sig nämligen att det är den moderata upplysningens andaktslitteratur, främst presenterad av östgötakyrkoherden K. G. Ekmanssons bekanta postillor, som helt dominerar. Detta är endast en liten detalj i ett stort komplicerat sammanhang. Men notisen stämmer till eftertanke, när det gäller att klarlägga bakgrunden till den stora religiösa krisen i Värmlands historia under de följande

årtiondena. Bjurbäck — Agardh — Ekmansson: det är den särpräglade värmländska varianten av 1800-talsväckelsens förutsättningar, ännu ej klargjord eller ens uppmärksammas.

Den egentliga väckelsen i Värmland har varit föremål för många skildringar. Anhängarna har i memoarer eller i mera sammanfattande framställningar gett sin syn på utvecklingen och dess orsaker. Även forskare ha bidragit med utredningar av olika moment i denna händelseutveckling. Den moderna källkritiskt grundade helhetsskildringen saknas ännu. Det är väl också nödvändigt att ännu företaga åtskilliga förundersökningar. En dylik föreligger här i docent Carl Henrik Martlings instruktiva utredning om dopseden i Värmland vid 1800-talets slut. På grundval av ett noggrant analyserat statistiskt material uppvisar Martling hur de till synes förbryllande avvikelserna i dopseden återgår på olikheter i läroståndpunkten hos de reformert påverkade och hos de lutherskt präglade väckelseriktningarna. Samtidigt betonar förf. med rätta att just dopseden ute i folklivet inte är begränsad till den kyrkliga handlingen. Barndopet och vad därtill hör är en urgammal sed, där många motiv ur den brokiga folkliga föreställningsvärlden sammanknutits med den rent religiösa traditionen. Detta återverkar också på den seghet med vilken seden bevarats.

Till den nyaste tidens kyrkohistoria för oss kyrkoherde Gunnar Malmeströms artikel om unglyrkorörelsen i Karlstads stift. Förf. låter unglyrkomannen, Degerforskyrkoherden och senare missionsdirektorn, Gunnar Dahlquist utgöra centralgestalten och skildrar dennes verksamhet med utblickar över nämnda rörelses insats och kyrkoprogram. Detta låter ju säga sig. Men då just "unglyrkorörelsens biskop" J. A. Eklund var Värmlands stiftschef under denna tid, hade det förvisso varit av ofantligt mycket större intresse med en utredning om dennes insatser i unglyrkorörelsens anda under hans mer än trettioåriga biskopstid. Detta är en intressant och påkallad forskningsuppgift, i all synnerhet som det icke finns någon undersökning om unglyrkorörelsens eventuella påverkan på det kyrkliga folklivet ute i bygderna.

I 1800-talets Värmland är det, som redan är sagt, den stora folkväckelsen som dominerar

folklivet, och väckelsen var ju främst en lekmanarörelse. Men självklart är att även biskoparna och prästerna spelade en viktig roll — då som både tidigare och senare. Karlstadstiftets största namn under 1800-talet är utan tvekan Carl Adolph Agardh, universalgeniet som gjorde bestående insatser inom botaniken, nationalekonomien, folkbildningen, politiken och kyrkolivet. I föreliggande samlingsvolym har den flitige stiftshistorikern lektor Daniel Toijer skildrat Agardhs olika insatser under det sista årtiondet av hans levnad. Teckningen ger en god bild av den snillrike mannens skiftande uppslag men också av hans personliga vedermödor. Inför varje teckning av Agardhs gestalt kan man ej låta bli att grubbla över frågan: var han en genial men splittrad personlighet eller ägde han i grund och botten en genomtänkt och sluten livsåskådning? Ingen har ännu vågat sig på försöket att ge en allsidig bild av mannen. Att åtminstone hans kyrko- och kulturprogram underkastas en modern vetenskaplig analys är emellertid högst av nöden, både ur biografisk, stiftshistorisk och allmänt kulturhistorisk synpunkt. Ämnet utdelas härmed med varm hand till någon ung energisk forskare!

Över huvud taget är det av vikt att äga närmare kännedom om ett stifts prästerskap för att förstå och rätt bedöma kyrkolivet under seklernas lopp. Det är därför som ett herdaminne alltid står i centrum för en landsändas hembygdsintresse. Karlstadstiftet fick liksom flera av de andra svenska stiftet sitt herdaminne vid mitten av förra seklet. Utgivare var kyrkoherde Johan Hammarin, som i sin tur hade flera viktiga förarbeten att bygga på. Det faller av sig självt att detta verk nu är alldeles föråldrat. Nytt arkivmaterial har blivit tillgängligt, ett helt sekel präster har tillkommit och modern källkritik måste nu tillgripas inför materialet. I en välskrivna och instruktiv artikel har läroverksadjunkten Anders Edestam redogjort för både det som hittills blivit utfört och för det som nu måste göras för att även Värmland skall erhålla ett herdaminne av modern typ. Uppgiften är sannligen inte oviktig. Den har betydelse för kulturforskningen i hela vårt land. Vad ett tålmodigt och målmedvetet arbete här kan åstadkomma visar bäst Gunnar Carlquists ty-

värri ofullbordade storverk, Lundastiftets herdaminne.

Ett intressant men makabert bidrag till stiftets herdaminne lämnas i hembygdsboken av den lärde stiftshistorikern Sigfrid Åkerblom. I volymens längsta uppsats analyserar han den kända Lindbäckska tragedien, denna sensationella mordhistoria som upprörde den svenska allmänheten vid mitten av 1860-talet och som nyligen skildrats av författaren Yngve Lyttkens i boken om "Giftmorden i Silbodalen". Det var församlingens egen själasörjare som i samband med nattvardsutdelningen förgiftade en hel rad av sina sockenbor. Åkerblom söker psykologiskt klarlägga gåtan Anders Lindbäck men också utreda reaktionen bland folket. Denna reaktion var faktiskt dubbelbottnad och ådagalägger tydligt vilken central ställning kyrkan och hennes tjänare ännu intog i folkets liv.

Som ett slags sammanfattning av den religiösa utvecklingen under 1800-talet möter till sist en kyrkogeografisk översikt av Karlstadstiftet i våra dagar av docent Berndt Gustafsson. Det är främst de många olika kartorna som fångar intresset. De ger som alltid en klar bild både av den föregående utvecklingen och av det nutida läget. Här framträder åskådligt t. ex. kyrksamheten 1927 och 1950, de olika samfundens utbredning vid skilda tidpunkter, bönhusens spridning på 1880-talet och mera dylikt. Till jämförelse har medtagits en karta över andrakammarvalet 1920 och socknarnas storlek år 1865. Kartograferingsmetoden, som länge använts inom folklivsforskningen, börjar dess bättre nu också uppmärksammas av den kyrkohistoriska och samhällshistoriska forskningen. Dess värde är obestridligt.

*

Rakt in i det värmländska folklivet i äldre tid leder oss ett unikt dokument, som kallats Diarium Gyllenianum. Det är ett slags dagbok, som prästmannen Petrus Magni Gyllenius förde under större delen av sin levnad. Han var född i Ölme församling i östra Värmland år 1622 och dog 1675 som kyrkoherde i Bolstad nere på Dal. Uppteckningarna omfattar tiden 1622—1667. De första årens "minnen" grundar

sig naturligtvis på anhörigas berättelser, men för den följande tiden har han noggrant angivit datum för varje händelse som han omtalar.

Gyllenius' dagbok är verkligen ett ovanligt dokument så till vida att man här för en gångs skull kan följa en präst under stormaktstiden alltifrån den kärva fattiga barndomen genom de långa mödosamma studieåren fram till den lyckliga tid då han sitter som välbeställd svensk ämbetsman. Å andra sidan erbjuder biografien så stort intresse just därför att detta livsöde ej alls var unikt utan tvärtom mycket typiskt för hundratals andra präster under detta sekel. Gyllenius kunde mycket väl ha stått som modell för Sten Selanders bondestudent som, fostrad i "landet av gråsten och svält", fick sträva och slita men höll missmodet nere genom "stålblanka romarcitat".

Petrus Gyllenius var född i ett "fattigt men ärligt" bondehem. I barndomen fick han deltaga i gårdens alla sysslor; han vallade boskapen, han plöjde och tröskade, han fiskade och timrade. Den stora händelsen i hans liv inträffade skärtorsdagen 1632, då han var tio år gammal. Hans egna ord härom må citeras som exempel på hans målände framställningskonst: "Om skärtorsdag kom til Tåffta [det var hans hem] en fremmande dieckne vidh middagztijdh, och effter thet var mechta olustigt regn och slaggväder, begärade han fåå bliffva quar öffver natten, huilcket bleff honom strax öffterlåtit. Tå sporde han, om någon vore som ville köpa en Abcd book. Tå köpte strax moder samma book aff honom åth migh, och han lärde migh then afftonen A B C D att förstå och känna bookstäffverna igen. Andre dagen gick han sin kooss".

Som så ofta den tiden var det församlingsprästen som upptäckte läsbegåvningen och gav honom privat undervisning. Fjorton år gammal kom han in i Karlstads skola och vid 26 års ålder var han mogen för akademien. Då hade också Peter Månsson — som Gyllenius ursprungligen hette — skaffat sig ett latinskt tillnamn, skapat efter Gullingsholmen nära hans hemby. När han hösten 1648 skulle fortsätta studierna, valde han icke Uppsala utan den unga akademien i Åbo. Han väntade säkerligen att han där lättare skulle kunna skaffa sig uppehälle genom stipendier och kondi-

tioner, vilket också visade sig vara rätt uträknat. I hela åtta år vistades så Gyllenius i Finland och avslutade sina studier med magistergraden år 1656. Därefter återflyttade han till hembygden som skolman, först till Mariestad och sedan till Karlstad, där han avancerade till lektor för att slutligen erhålla kunglig fullmakt på Bolstads förnämliga pastorat. Där beskärdes honom en verksamhetstid på endast sex år. Han dog 53-årig år 1675.

Detta är de yttre dragen av Gyllenius' levnad, och de äro ju ej särskilt märkliga. Det som gör detta diarium till en så fängslande läsning är alla de små konkreta detaljerna som möter på varje sida. Det kan vara utflykterna till fots från barndomshemmet, den nog så besvärliga sockengången under gymnasieåren, de ofta påkommande personliga bekymren, resor och farlighet under möda och arbete för att tala med Paulus, men också glada framgångar och ljusa heminteriörer — "i våras i detta år då jag var på mina socknar lärde Annika lilla att gå" — och gott granne-lag med trogna vänner. Stilen är enkel och flärdfri. Även om Gyllenius icke direkt stoltserar med "stålblanka romarcitat", är han mycket frikostig med latinska termer och vändningar. Man får komma ihåg att latinet den tiden var de lärdas arbetspråk.

Det är inte förvånande att en så viktig historisk källa som Gyllenius' diarium tidigt uppmärksammades. Den utnyttjades redan 1764 av Erik Fernow i dennes kända beskrivning över Värmland. I sin helhet utgavs den i en förstklassig edition i Helsingfors 1882 av den finske statsarkivarien Reinhold Hausen. Att den utkom i Finland berodde på intresset där för de långa partier i dagboken som handla om Finland. Denna upplaga är för länge sedan utgången, och det är därför helt naturligt och ej mindre tacknämligt att den värmländska hembygdsforskningen nu föranstaltat en ny edition. Denna är försedd både med en kortfattad men upplysande inledning om handskriften och dess författare och med ganska talrika kommentarer. De senare saknades helt i Hausens upplaga. Inledningen och kommentarerna till partierna rörande Sverige har författats av lektor Daniel Toijer; för kommentarerna till dagbokens Finlandsår svarar fil. dr C. J. Gardberg i Åbo.

Om den nya editionen är endast gott att säga, även om man ibland hyser en avvikande mening både ifråga om ederingen och beträffande kommentaren. En sida av handskriften är återgiven i fotostattryck och bereder läsaren tillfälle att kontrollera textutgåvan. Texten på denna sida synes vara rätt läst men är på ett ställe överhoppad, troligen därför att utgivaren ej förstätt manuskriptets förkortning. De båda skrivtecknen mellan tankstrecken omedelbart före "på samma morgonen" (av Hausen återgivet med "-ss-") utgör den vanliga förkortningen för "etc. etc." och syftar alltså på strax förut nämnt datum "den 14 aprilis". Därför borde också en ny rad ha börjat här, så som det gör i handskriften. Man kan ävenledes ifrågasätta om det skrivtecken som utgivaren läser som "ss" inte snarare borde ha återgivits med "sz", eftersom det här gäller en handskrift från 1600-talet.

Vad kommentaren beträffar, är den kortfattad men klar och ganska uttömmande. Självklart kan även här en läsare uttala önskemål och ibland ifrågasätta tolkningen. Bara ett par exempel! Gyllenius återberättar (sid. 41f.) en intressant variant av den kända folksäggen om Kettil Runskes som mest uppträder i södra Sverige. I kommentaren nämnes ingenting till ledning för läsaren angående denna mycket omskrivna sägen. Här borde enligt min mening åtminstone en hänvisning ha givits till J. Svennungss lärda och mycket orienterande

uppsats "Säggen om Kettil Runskes" i "En bok om Småland" 1943 och gärna även till N. Ahnlunds artikel "Kettil Runskes och Gilbert" i Saga och sed 1945. Som exempel på ett ställe i kommentaren där texten missförstått kan nämnas uttrycket "communicerade jag tillijka med herr Torbiör" (sid. 249). "Communicerade jag" betyder icke "begick jag nattvarden" utan "utdelade jag nattvarden". Kommentatorn har nog förvillats av att två präster här nämns. Men det var vanligt på 1600-talet att celebranten biträdades av en assistent, så som man kan se på den berömda vinflaskan i Adolf Fredrik från år 1688 (avbildad i Sveriges kyrkor).

Det sagda är icke avsett att förringa värdet av denna utgåva. Min gamle språklektor på gymnasiet brukade med eftertryck hävda att det egentligen bara var två slags publikationer som var värda att tryckas. Det ena var noggranna editioner och det andra bestod av pålitliga register. Han levde som han lärde, ty dels utgav han en förstklassig utgåva av Olavus Petris Tänkebok, dels upprättade han med mångårig möda noggranna register till dokumenten i Växjö domkapitels arkiv. Den gamle Växjölektorn skulle förvisso inte bara godkänt utan även prisat den här anmälda utgåvan, som inte endast är föredömligt noggrann utan även har försetts med ett utförligt Orts- och personregister.

Undersökningar om järnvägsfolk i Finland

Av Mats Rehnberg

ILMAR TALVE: *Radoilta ja ratojen varsilta*. Rautatieläisten elänää entisaikaan heidän itensä kuvaamana. (På banvall och järnvägslinje. Järnvägsfolkets liv i gamla dagar skildrat av dem själva.) Helsingfors 1963 Finska litteratursällskapets förlag 208 sid., ill.

ILMAR TALVE: *Arbeit und Lebensverhältnisse der finnischen Bahnbauar-*

beiter und Eisenbahner. Scripta Ethnologica 18. Veröffentlichungen des Volkskundlichen Instituts an der Universität Turku. Åbo 1964, 40 s., ill.

Folklivsforskningen traditionella inriktning på vad som brukas kallas folkkultur men ibland mera exakt benämnes bondekultur har de senaste årtiondena kompletterats med spridda

studier inom andra sociala skikt, inte minst bland arbetarklassen på landsbygden och i städerna. Sedan 1926 har — nästan parallellt med Föreningen för svensk kulturhistoria — Arbetarnas kulturhistoriska sällskap verkat dels genom utgivande av en skriftserie och dels genom sin tidskrift *Notiser från arbetarnas kulturhistoriska sällskap*. Otillräckliga kulturhistoriska forskningar på detta område har medfört att dessa skrifter icke sällan måst beröra även andra närbelägna fält såsom statsvetenskap, politisk historia, personhistoria, litteraturhistoria etc. Efter F. Åhlanders bortgång 1952 har tidskriftens dokumentariska prägel i någon mån förändrats. Att folklivsforskare och kulturhistoriker av facket ytterst sällan medverkat i denna tidskrift får väl anses vara symptomatiskt för det bristande intresset för ämnesområdet.

Ett pionjärarbete av betydelse utgör de bägge kulturhistoriska delarna 1943 i *Samlingsverket Arbetarklassens historia*, författat av vetenskapsmän vid Nordiska museet. Dessa volymer är av olika skäl ganska ojämna till innehåll, främst beroende på att några större fältundersökningar eller materialsamlingar ännu icke förelåg vid denna tid. För att råda bot på materialbristen från dessa fält har av Nordiska museet från 1945 systematiskt material insamlats från olika yrken. Principen har därvid i mycket hög grad skilt sig från tidigare insamlingsmetoder, då mer eller mindre utförliga frågelistor tillställts initierade kännare, s. k. upptecknare, vilka uppmanats att lämna deskriptiva framställningar rörande olika ämnen. Att upptecknarnas personliga kännedom om de efterfrågade företeelserna tyvärr ibland varit mycket ringa har många gånger visat sig. En svaghet i detta rika material är ofta de allt för långt gångna allmänna generaliseringar, som upptecknarna utfört.

Arbetsfrågelistorna var för det första icke detaljerade utan endast utformade som ytterst allmänna riktlinjer. Skribenterna ålades icke att utföra något annat än att skildra egna upplevelser eller möjligen att återge uppgifter av föräldrar eller andra. Autenticiteten i detta material är därför av helt annat slag än för en stor del av övriga frågelistsvar. Som prov på tekniken och som en första insyn i de olika yrkenas världar har kontinuerligt smärre sam-

lingar publicerats, åtskilliga av dessa har också varit föremål för anmälningar i *Rig* (1947, 1948, 1950, 1960, 1962, 1963). — Mer omfattande verk ägnade arbetarna har publicerats av Sigurd Erixon om Stockholms hamnarbetare 1949, Allan Nilson om Göteborgs hamnarbetare 1957 och Björn Hallerdt om att leva i brukssamhälle i Surahammar 1957 (anmäld i *Rig* 1961).

Det svenska initiativet att insamla uppteckningar från industrialismens genombrottsperiod i vårt land vann efterföljd även på annat håll i Norden, i Danmark främst genom D. Yde-Andersson vid Nationalmuseet, i Norge genom Edvard Bull vid Norsk folkmuseum och i Finland i mer konsekvent form av Ilmar Talve vid Institutet för folklivsforskning vid Åbo finska universitet.

År 1857 började arbetena på den första järnvägen i Finland och 1862 kunde den första färdiga banstumpen invigas. I samband med detta 100-årsjubileum igångsatte Institutet insamling av minnen av järnvägspersonal ur olika kategorier, i stort sett efter samma mönster som praktiserats i Sverige. Denna "passiva" metod, som givetvis främst betingats av brist på arbetskraft och medel, har därefter kompletterats med aktiva insatser i behövlig utsträckning. Sammanlagt inflöt 160 levnads-skildringar, ur vilka Talve gjort ett urval som utgavs hösten 1963. Publiceringen av detta källmaterial på finska språket — vilket i ett fall som detta är ofrånkomligt med hänsyn till verkets populära syftning vid sidan av dess roll av källmaterial — har på ett mycket värdefullt sätt kompletterats av Talves tyskspråkiga översikt över undersökningens resultat.

Den följande framställningen här avser mindre att vara en recension än vissa reflektioner i anslutning till de delvis nya forskningsfält som Talve beträtt. Det förtjänar vidare i detta sammanhang att erinras om att i skriftserien *Scripta Ethnologica* har Talve 1961 publicerat ett arbete om flottningsarbetarna i Satakunda 1962 och ett annat om sågverksarbetarna i Finland.

Liksom för svenskt vidkommande kan det först konstateras, att de sent igångsatta undersökningarna rörande arbetarklassens leverne medfört, att vi i Norden förlorat möjligheten till vittnesbörd från industrialismens absoluta

genombrottsskede, i detta speciella fall 1860-talet. Det är endast att beklaga att inriktningen hos den tidigare folklivsforskningen utgör den främsta anledningen härtill. Möjligen skulle inseedet av detta kunna vara en tankeställare för den nuvarande forskargenerationen att betänka vad vi försummar på liknande sätt.

1910 ägde de finska järnvägarna c:a 15.000 anställda, 1935 närmare 30.000. Med familjemedlemmar rör det sig alltså om befolkningsgrupper på 75.000, respektive 150.000 individer. För en mer allsidigt inriktad forskning kan inte järnvägsfolket räknas som obetydlig minoritet. De etnografiskt mer attraktiva lapparna utgör en betydligt mindre folkgrupp.

Talve har mycket riktigt framhållit, att järnvägsfolket icke utgör någon enhetlig grupp. Den betydande skillnaden mellan anläggarna, "rallarna", och den senare driftpersonalen motiverade på svenskt håll två helt olika undersökningar. Det visade sig därvid i Sverige, att rallarna — förutom att de som Talve påpekat — ingått i driftpersonalen i hög grad övergått till att bli vägarbetare och kraftverksbyggare. I Sverige efterträdde järnvägsprojekten de tidigare stora kanalbyggena, varifrån synbarligen både arbetskraft och metoder i någon mån övertagits. De större bananläggningarna skedde ju liksom kanalbyggena i statlig regi. Såsom Talve framhållit, har byggnadsteknik och arbetsmetoder beträffande järnvägsbyggena i hög grad förändrats under tidernas lopp. De kulturhistoriska forskarna har av förklarliga skäl varit mer intresserade av t. ex. de färdiga byggnadsverken än av byggnadsteknikens historia, varför vi är ytterst lite underrättade om metoder, redskap och arbetsorgan vid t. ex. slotts- eller kyrkobyggen etc.

Att anläggningsarbetarna förde en ambulerande tillvaro är helt naturligt. Det gäller blott att icke förledas att tro, att endast denna kategori präglades därav. 1800-talets starka tillväxt av obesuttna medförde folkförflyttningar av betydande proportioner, icke bara till Amerika utan till industrier och städer. En mycket stor del av landsbygdens obesuttna och andra skikt befann sig under uppbrott till sågverksdistrikt, tegelbruk, fästningsbyggen, kaj- och kanalbyggen, städernas husbyggen förutom sä-

songmässiga arbeten i skog eller storfjordbruk. Järnvägsbyggena var en inkomstmöjlighet vid sidan av andra men utan varaktig stad till skillnad från de flesta andra.

Liksom i andra länder har särskilda arbetslag kollektivt utfört olika grenar av järnvägsbyggnadsarbetet. Grupperna kunde växla från ett par man och ända upp till ett 40-tal. Att denna lagbildning ägt betydelse för gruppkänslan är helt naturligt, vilket även här särskilt riktat sig mot nykomlingar, vilka beretts särskilda svårighetsprov och haft att genom spendering eller inkilning göra sin entré i gruppen. Då ytterligare detaljerade undersökningar efter hand publiceras i ett flertal olika länder ges möjlighet till djupgående jämförelser mellan organisation, arbetslag etc. på detta speciella arbetsområde. Det är långtifrån klarlagt, vad som givit upphov till lagbildning m. m. Med den samtidighet som järnvägsbyggandet fick på olika håll i Europa är det osäkert, om mer detaljerad påverkan kunnat ske från land till land eller om arbetsorganisationen efterliknat inhemska förebilder inom andra yrken. Det är lika angeläget att få utrett förhållanden beträffande påverkningar på arbetslivets område som på bondekulturens.

Talve har haft anledning att framhålla förekomsten av ackordsavlöning, i detta fall gruppavtal, bland anläggningsarbetarna. Detta innebar en omvälvande nyhet i vårt land, där årsanställning med fast lön var förhärskande. Lusten att söka lönande utkomst vid järnvägsbyggena i Sverige var så stark, att det i landshövdingerrapporterna kunde förekomma klagomål över det störande moment denna byggnation innebar på landsbygden, då drängarna föredrog rallaravtal före tjänstehjonstadgans årslön.

Att järnvägsbyggena fick en stor betydelse för den berörda landsbygden har Talve understrukit. Redan 1907 kunde Eli Heckscher i sin avhandling belysa de skillnader i befolkningsrörelser som gällde järnvägssocknar och stationssocknar i jämförelse med annan bygd. Järnvägarnas tillkomst innebar en uppbrottsning av den redan då pågående befolkningsminskningen i agrarområdena. För den traditionsbundna folkulturen kom de nya nyheter att utgöra en inkörsport för vissa nyheter genom att deras innehavare icke kände lant-

brukarnas bundenhet av den lokala sociala kontrollen.

Den nya tidens personifierade företrädare i bondbygden var mångenstädes anläggningsarbetarna, som ingalunda allestädes sågs med blida ögon. Järnvägarna som sådana var icke heller gillade av bönderna. Bondeståndet hade i den svenska riksdagen varit särskilt negativt inställt mot järnvägsbyggandet med dess hot bl. a. mot forkörningens extrainkomster. Förhållandet mellan rallarna och den bofasta befolkningen har förmodligen i någon mån överdimensionerats i folkminnet. Med säkerhet förekom slagsmål mellan de rivaliserande grupperna men detta var vid denna tid icke något specifikt, eftersom slagsmål mellan olika socknars ungdom och andra kategorier var ytterst vanligt.

En kategori av järnvägsfolk som Talve belyst på ett värdefullt sätt är banvakterna. Att dessa bebodde "tjänstestugor" var i och för sig icke någon nyhet i Sverige, ty det hade indelta soldater, brukssmeder o. a. kategorier tidigare gjort. I sin livsföring erinrade banvakterna i någon mån om torpare genom att vid sidan av sin tjänst hos arbetsgivaren, i detta fall järnvägsföretaget, kunna bedriva ett mindre jordbruk, hålla husdjur etc. Ofta utgjorde banvallen hans slättermark. Denna tillgång har stundom fördelats så att befälet hade slätterrätt på den ena sidan av vallen och banvakterna på den andra. Självhushållet hade länge en fot kvar hos banvakterna. Skiftarbete möjliggjorde skötseln av djuren m.m.

Stations- och tågpersonalen utgjorde den största kategorien av järnvägsfolket. Kadreerna ägde en påfallande hierarkisk uppbyggnad med skiftande social status och umgängesmöjlighet på sin ort. Stationerna blev ofta de nya centralpunkterna, och järnvägspersonalen intog rollen av förbindelselänk med den stora världen. Kyrkbacken hade efterträts av stationen, där ungdomen samlades på söndagskvällarna för att se "sista tåget." Talve har på ett intressant sätt skisserat de olika nivåerna i den hierarkiska uppbyggnaden. Det är icke

klarlagt, hur denna uppbyggnad från början skapats, genom direkta kopior efter utländska förebilder eller som parallell till andra inhemska liknande kårer. Att det tidigare dominerande kommunikationssystemet, handelsflottan, hade befäl av olika grader och uniformsmarkering kan ha varit av betydelse. Som ett arv från marinen får man säkerligen räkna det äldre systemet att lokomotiv liksom båtar bar egennamn. Det speciella yrkesspråk som var järnvägsfolkets har i viss mån blivit allmänt t. ex. förkortningen stins. Ett system som erinrar om belöningarna till brukens smeder var premieringen av de lokförare som kunde hushålla med kolen.

Talve har med framhållande av den mångfald skiftande yrken som rymmes inom järnvägsmannakåren pekat på vissa grundläggande gemensamma egenskaper t. ex. skiftarbetet, tidigare ökända krav på punktlighet och speciell ansvarskänsla på grund av faromomenten, den starka arbetsdisciplinen m.m. Järnvägsfolket hörde vidare till de första "civila" kadreerna offentligen anställda personer utanför krigsmakt, polismakt etc. Detta medförde för detta sociala skikt en i det övriga näringslivet okänd känsla av trygghet, vilket i Sverige uttryckts med att "kronans kaka är liten men säker" och i Finland med att "en järnvägares bröd visserligen är tunt men långt". Uniformeringen gav yrkesutövarna en speciell särställning. Den säkra utkomsten medförde att yrket blev attraktivt och i utomordentligt hög grad gick i arv, något som varit föremål för sociologisk uppmärksamhet i Sverige.

Avslutningsvis har Talve klart skisserat att undersökningar av detta slag alltjämt har en allmänt inventerande karaktär för analysering av grundläggande drag och tendenser. Då fler yrken i fler länder på liknande sätt blir beskrivna uppstår möjligheter till bättre bedömningar av vad som utgör influenser utifrån och vad som är inhemska påverkningar. Arbetslivets historia och organisation måste anses utgöra en central uppgift för folklivsforskningen.

BIRGITTA LAGER: *Stockholmskt 1500-tal. Social- och befolkningshistoriska studier.* (Diss. Stockholm). Består av: *A. Stockholmsk befolkning på Johan III:s tid.* Skrifter utgivna av Stads-historiska Institutet. Stockholm 1962. 194 s. ill. Pris: kr 15.—.

B. *Lille Jöns Andersson, en stor-köpmän i 1500-talets Stockholm.* Preprint ur Personhistorisk tidskrift 1964. 77 s.

Förf. har i föreliggande arbete begagnat den relativt nya möjligheten att disputerat på uppsatser, en tidigare tryckt och ett preprint. Den förra var licentiatavhandling, ursprungligen avsedd som ett förarbete till en fortsättning av N. Ahnlunds stora stockholmshistoria, senare ganska grundligt överarbetad. Därvid har framför allt de personhistoriska aspekterna vidgats. Ett förtjänstfullt personregister, grundlig beläsenhet i den personhistoriska litteraturen och över huvud taget god kännedom om personliga förhållanden under Johan III:s tid ger arbetet bestående värde. Den befolkningsstatistiska diskussionen bör ock taga hänsyn till detsamma, även om S. Sundquists bearbetning av längderna till Älvsborgs lösen 1613 (Sveriges befolkning under Gustaf II Adolf) bibehåller sin rangplats. Källläget har tvingat förf. att koncentrera sin framställning kring en husskattelängd från 1582 (i Sandbergska samlingen, KA), f.ö. också begagnad av Forssell och de Brun, mot vilkas framställningar flera berättigade invändningar göras. De välkända skotteböckerna från Stockholm ha nämligen en lucka för åren 1561—81, och partierna rörande Stockholm höra till det förlorade av längderna till Älvsborgs lösen 1571 (förlusten torde ur kulturhistoriska aspekter vara svårare än förf. haft anledning uppge). Längden av 1582 är icke komplett. Uppgifter om förhållandena på malarna saknas och kunna blott i ringa mån ersättas av årets skottebok samt ett par summariska uppgifter om husskattens avkastning i räntekammarböckerna.

Husskattelängden redogör för hus och husföreståndare, meddelar om de senare bebo egna eller andras hus och om husen äro av tegel (sten), korsvirke eller timmer samt lämnar besked om de mycket likartade avgifter för

varje hus, som skulle erläggas. Från de samtida skotteböckerna skiljer sig husskattelängden framför allt genom att icke blott ge besked om de skattande borgarna utan också om "Kungl. Maj:ts tjänare", dvs. om alla i kronans tjänst anställda samt dessutom om åtskilliga i stadens tjänst. Tillsammans voro dessa flera än de reguljära borgarna, något som i sig torde säga nog om husskattelängdens värde. Rec. är ock övertygad om att man ur denna skulle få fram mera ur konst- och bebyggelsehistoriska synpunkter än som skett, låt vara att detta skulle kräva mycket arbete. — Förf. är i hög grad medveten om att husskattelängden är en skattelängd och påpekar välbetänkt, att sådana *aldrig* kunna väntas ge fullständigt besked om hela antalet skattskyldiga. Husskattelängd och skotteböcker kunna sålunda kompletteras med uppgifter ur tänkeböcker, ämbetslängder, vågböcker och ur kammararkivets "Tull & Accis", m. m. och så har också skett i mycket stor utsträckning. Stockholm hade 1582 uppskattningsvis en fast befolkning av 7500 à 8000 personer, fördelade på minst 1260 hushåll. Dessa siffror äro förvånansvärt låga men förklaras delvis av att en svårartad pest just härjat.

Koncentrationen kring husskattelängden har dock icke avlupit utan alla vädor. Särskilt andra, tredje och sjunde kapitlet skulle vunnit på att större hänsyn tagits till material från medeltid och äldre vasatid i t. ex Arboga tänkebok (merendels redovisat i Arboga stads historia I, 1948). Kapitlet om husbestånd och husägare sysslar som antytts väl mycket med de senare, föga med husen. Beträffande lägesuppgifter synes förf. väsentligt ha överskattat sina läsares lust att gå till speciallitteraturen och deras möjlighet att få tag i t. ex. de Bruns välkända "Holmiana & alia". Man borde väl knappast behöva gå till min gradualavhandling (1939) för att få veta, att familjen Le(u)husens sätesgård med tillhörande stenhus låg i Trappegränd mellan Västerlånggatan och Prästgatan strax norr om Järntorget? Ett senare rön är, att huset tidigare tillhört den kände borgmästaren Gorius Holst, 1520 värd för Kristian II.¹

¹ G. Carlsson: Reinhold Leuhusen och Caspar Holste. Ett testamente i Paris 1565. PHT 1962 s. 85.

Uppsatsen i Personhistorisk tidskrift handlar om en tidigare praktiskt taget okänd köpman i Stockholm. Lille Jöns Andersson — tillnamnet, som han själv bevisligen accepterat, torde ange, att han var småväxt — hade dock under en lång verksamhet (1533—81) avsevärd framgång både i kommunalpolitiken och som köpman samt framstod under sina sista år som stadens rikaste man. Han var rådman 1544—55 men avsattes av Gustav Vasa, som var missnöjd över att en styvsvärson till lille Jöns icke kunnat fullgöra sina betalningar till det ekonomiska majestätet. Ett penninglån till hertig Johan i början på 1568 inbragte dennes förtroende. Detta manifesterade sig i att lille Jöns 4/12 s. å. blev utsedd till borgmästare och som sådan kunde representera sin stad vid riksdagen i Stockholm i början på följande år. Lika litet som andra verkligt förmögna köpmän hade dock Jöns Andersson tid att fungera som "sittande" borgmästare utan tog avsked, när detta blev aktuellt vid valborgsmässan 1569.

Till hans stora rikedom bidrog främst två ytterst förmånliga giften (av fyra), men dessa hade lille Jöns säkerligen inte uppnått, om icke hans position redan dessförinnan varit mycket stark och utan att han själv ådagalagt en mindre vanlig driftighet i affärer. Förf. har ganska mycket att förtälja om hans affärsverksamhet och framhäver, att bevarade tulllängder visa honom som en stor köpman inom snart sagt alla grenar av in- och utförsel. Framställningen ger oss dock ej någon möjlighet att döma om orsakerna till denna framgång. Rec. kan sålunda icke värja sig för tanken, att ett djupare inträngande i det rika tillgängliga materialet skulle kunna ställa dessa frågor i en vida skarpere belysning. Därtill skulle dock krävs betydligt större kunskaper om dåtida ekonomiskt liv än förf. (och för den delen också rec.) haft anledning skaffa sig.

Tänkeboken 1533—36 är som bekant förlo-rad, medan ett register från 1600-talet är i behåll. Detta har åtskilliga uppgifter om Jöns Andersson, som förf. vederbörligen omtalar ehuru med stark tvekan om deras brukbarhet. Hade hon emellertid försökt datera den första notisen med hjälp av registrets sidanvisningar, kunde hon lätt funnit, att den avser samma händelse från 1536 som hennes första "säkra"

uppgift om lille Jöns i ett bevarat saköresregister i stadsarkivet.

I en efterskrift med sammanfattande synpunkter framhåller förf., att hon med de båda studierna avsett en mångsidig belysning av Stockholms socialhistoria och befolkning under senare hälften av 1500-talet samt att metoden varit intensivundersökning av ett normalår och av en typisk representant för stadens borgerskap. Intet av dessa påståenden övertygar. År 1582 var som förf. själv påpekat ej något normalår utan har valts på grund av källäget. Lille Jöns Andersson var åter så litet en typisk representant för borgerskapet, att han knappt ens kan räknas för en typisk stockholmsk storköpmän. De kulturhistoriska aspekterna ha föga intresserat förf. Kunskaperna om äldre svensk stadsstyrelse kunde ock varit bättre.

Sven Ljung

Hur svenska låtar kom till. En brev-växling mellan Nils och Olof Andersson. Kommenterad och utg. av OLOF ANDERSSON. Med inledning av MATS REHNBERG. Musikhistoriska museet, Stockholm 1963. 156 s., ill. med noter. Pris kr. 15:—.

Insamlandet av den svenska folkmusiken är och har varit ett värv som i huvudsak har utförts som en bisyssla till en borgerlig sysselsättning, vare sig insamlarna varit intresserade amatörer eller skickliga fackmän på området.

Det material som står folkmusikforskning tillbuds är följaktligen av mycket skiftande kvalité och slumpartat hopkommet. Möjligheterna till en komplettering genom nutida inspelningar hämmas inte blott av att nödiga forskningsanslag saknas utan dessutom av att källorna snart helt har sinat vad beträffar den musik som med säkerhet synes återspegla allmogesamhällets funktionsbundna eller förströelseinriktade tonkonst. De kvarvarande resterna har också blandats med den sekundärspridning av folkmusik som alltsedan sekel-skiftet uppammats av spelmansförbund, folkdansväänner och liknande sammanslutningar. I dag har gränserna mellan primär- och sekun-

därkällor nästan helt suddats ut och en folkmusikinsamlare får ofta belägg för hur låtar och visor dessutom sprids genom radio och television.

Beträffande den instrumentala folkmusiken har dock ett huvudverk kommit till stånd, som fyller ganska stora källkritiska krav och dessutom är en typ av inventering, nämligen Svenska låtar (24 bd, 1921—40). Initiativtagaren till detta verk var häradshövdingen Nils Andersson, som vid sidan av en krävande juristgärning organiserade och själv upptecknade stora delar av det publicerade låtmaterialet. Nils Andersson insåg på ett tidigt stadium att en landsomfattande inventering av låtarna var omöjlig att genomföra utan medhjälpare och vädjade i sina föredrag och artiklar om bistånd med detta arbete, som han klart insåg var tidsbegränsat på grund av den nya typ av samhällsstruktur och därav följande musikliv, som så påtagligt gick i dagen decennierna kring sekelskiftet. Han mötte gensvar både hos inflytelserika personer med möjlighet att anskaffa visst ekonomiskt bistånd och hos sådana som var villiga att delta i själva uppteckningsarbetet. Bland de förra bör nämnas affärs- och riksdagsmannen Hjalmar Wijk, bland de senare intar Olof Andersson en särställning.

Frisören Olof Andersson hörde i Åhus 1909 ett föredrag av Nils Andersson, vilket kom att omgestalta hela hans liv. Han hade tidigt haft musikaliska intressen och kontakt med folkmusiken, men Nils Andersson uppenbarade för honom hela denna fascinerande musikvärld. Från 1909 fram till Nils Anderssons död 1921 utgjorde Olof Andersson häradshövdingens högra hand vad beträffar dennes folkmusikaliska arbete, och utförde tidsödande avskrivningsarbeten, redigeringsarbeten och även uppteckningsresor. Under dessa 12 år grundlades Olof Anderssons syn på svensk folkmusik och de riktlinjer han erhöll blev normgivande för hans omfattande insats på folkmusikens område. Största delen av Nils och Olof Anderssons diskussion kring arbetet med Svenska låtar skedde brevlädes. Denna brevsamling har nu utgivits av Olof Andersson med belysande kommentarer. För den vetenskapliga bedömningen av Svenska låtar är verket en viktig källa, som i detalj avslöjar

upptecknarnas och utgivarnas tillvägagångssätt.

Intendent Mats Rehnberg har skrivit en utförlig inledning, i vilken uppteckningsarbetet inplaceras i sitt kulturhistoriska sammanhang och yttre betingelser presenteras. Genom denna belysande introduktion bör den utgivna brevsamlingen kunna bli av intresse långt utöver folkmusikforskarnas fåtaliga skara.

Jan Ling

PERTTI J. PELTO, *Individualism in Skolt Lapp society*, Kansatieteellinen arkisto 16. Helsinki 1962. 261 s., ill.

Den grupp skoltlappar på ungefär 50 familjer, som nu bor i Sevettjärvi i nordöstra Finland, har sedan 1920 genom ett flertal förflyttningar gått mot genomgripande förändringar i sitt levnadssätt och sin sociala struktur. Före Dorpatöverenskommelsen 1920 hade de sina hemområden i Petsamo som då var ryskt. Då drogs den finsk-ryska gränsen så att 3/4 av deras område hamnade inom Finland, medan den återstående fjärdedelen kom att kvarstanna under rysk överhöghet. Skolornas gemensamma område var uppdelat familjevis. De förde en ambulerande tillvaro mellan den gemensamma vinterbyn och varje enskild familjs område. Genom att familjerna valde att hålla fast vid sina gemensamma områden kom större delen av dem att bli finska medborgare. De blev därigenom avskurna från sina laxfiskedomäner och den gemensamma vinterbyn, som låg på den ryska sidan, och den grupp av skolter, som stannat på ryskt område.

Krigsutbrottet 1939 medförde åter stora förändringar. De som inte deltog i kriget evakuerades till södra finska Lappland. De följande åren fram till 1945 förflyttades de flera gånger mellan olika områden. Vid krigsslutet stod skolorna åter inför valet av nationalitet, då Petsamo änyo hade blivit ryskt. Dessutom var de totalt utblottade, renhjordarna var borta, hus och redskap likaså. De var alltså helt beroende av hjälp och bistånd utifrån. Den allmänna viljan var först att återvända till de gamla områdena. Men de återvändande skolter som tjänat som soldater i den finska armén

övertalade de hemmavarande att förbli finska medborgare. De hade under kriget solidariserat sig så med finnarna, att de inte ville tillhöra fiendesidan.

Det var naturligtvis inte lätt för de finska myndigheterna att hitta ett lämpligt område åt skolorna där de kunde återuppta sina näringar, renskötsel och fiske. Efter några år i området söder om Enare träsk var det uppenbart, att de inte längre kunde livnära sig där. 1947 begärde de själva att få flytta någon annanstans. Då valdes Sevettjärviområdet. Där uppehöll sig endast några få finnar och fiskelappar, och förutsättningarna för renskötsel är här utmärkta. De finska myndigheterna bekostade och ledde uppbyggandet av bostäder, sjukstuga, skola, kapell och affär. De fick också renhjordar och redskap. Allt var klart 1949.

I stort sett har denna lilla grupp skolter ända till andra världskriget levt isolerade och blivit mycket litet påverkade av den västerländska civilisationen. Denna minoritet, med dess långvariga isolering och därtill sena och snabba kulturförändring, har givetvis varit ett utmärkt studieobjekt för en socialantropologisk undersökning av det slag som Pertti Pelto presenterar i sin intressanta avhandling *Individualism in Skolt Lapp Society*. Pelto har under femton månaders fältarbete bland sevettjärviskolterna 1958—1959 grundligt undersökt deras ekonomiska och sociala struktur, individens roll inom samhället, kulturella och sociala förändringar och individens, respektive samhällets reaktion inför dessa förändringar. Gjessing påpekar i *Changing Lapps* (1954) att undersökningar om samerna starkt har dominerats av filologer även när det gäller etnologiska studier. Följden är att deras sociala struktur och problem av intresse för socialantropologien, har behandlats enbart på ett historiskt rekonstruerande sätt. Man måste därigenom räkna med, menar han, att många enskildheter i deras levnadssätt ej blivit omnämnda eller också misstolkats eller omnämnts alltför generaliserande. Pelto påpekar exempelvis i sin avhandling hur äldre etnografiska källor ofta talar om den starka auktoritära position, som fadern har bland skolorna. "Detta måste definieras försiktigt", säger Pelto. "Fadersauktoriteten är huvudsakligen av mo-

ralisk art, baserad på starka känslöband." Barren har för övrigt gentemot fadern stor handlingsfrihet och får tillfälle att arbeta självständigt. Om skoltlapparna har tidigare Väinö Tanner och Karl Nickul tagit upp sociologiskt intressanta problem. På 50-talet har också engelska och amerikanska antropologer börjat göra studier bland samerna.

Pelto har använt samma undersökningsmetod som är vanlig bland engelska socialantropologer. Han har bott hos skolorna, deltagit i deras arbete och dagliga liv och under tiden gjort observationer. Undersökningen sträcker sig över en enda sammanhängande tidrymd och en viss risk finns väl i ett sådant fall, att en del data, som icke är så typiska, kan tillmätas allt för stor betydelse. En tids uppehåll i fältarbetet, med därpå följande återbesök, borde kunna eliminera eventuella fel i fråga om allmängiltigheten i undersökningsmaterialet.

I början av sin vistelse i Sevettjärvi har Pelto enbart gjort observationer, som han antecknat, och delvis presenterar ordagrant. Han registrerar beteendemönster och samtal, penetrerar skolternas relationer till varandra, resp. utomstående. Dessa situationsanteckningar belyser deras liv på ett mycket levande sätt. I synnerhet illustrerar de utmärkt deras lugna och tålmodiga sätt att bibringa sina barn de egenskaper som mest värderas hos den vuxne skolten: självständighet, undvikande av aggressioner och slagsmål, entusiasm för renskötsel, etc. Man kan väl tänka sig hur värdefull denna levande undersökning kommer att vara för framtida studier inom området. Pelto kompletterar också sina intryck med uttalanden som han hämtat från intervjuer med skolternas grannar och de finska yrkesmän, som präst, lärare, sjuksköterska, etc., vilka numera bor i Sevettjärvi. Dessutom har flera av de äldre berättat sina levnadshistorier, av vilka två är medtagna i boken.

Ett genomgående drag, som dessa uppteckningar avslöjar, är hur individualistiskt skolt-samhället är. Var och en är sin egen auktoritet. Ingen grupp eller individ inom samfundet utövar någon bestämmanderätt över andra. Förekommande samarbete är oorganiserat. Även inom familjen, vilken är den sociala strukturens grundval, arbetar individen mycket självständigt.

Sociala och kulturella förändringar har skolterna då och då under århundraden varit utsatta för genom nybyggare, handelsmän och andra de kommit i kontakt med. Själva talar de om hur revolutionerande det sista kriget varit för dem. Nya vägar har öppnats, bl. a. har lönearbete ökat väsentligt, vilket fört med sig beroende av penninghushållningen och den västerländska tekniska kulturen. De finska myndigheterna har i nästan allt övertagit deras administration; denna låg förr i händerna på ett speciellt råd, bestående av de äldste inom samfundet. Tendenser till kontinuitet finns dock: de har ännu skoltspråket som sitt första språk, de behåller sin grekisk-ortodoxa lära och renskötseln är ännu det centrala i deras ekonomi.

Det finns naturligtvis skiftande uppfattningar inom samfundet om alla förändringar som det undergått. Men Peltos undersökningar visar att accepterandet av nyheter och moderna hjälpmedel har gått snabbt och utan några egentliga störningar. Det finns inga organiserade grupper eller partier, som arbetar på att återuppliva deras gamla traditionella liv eller hindra utvecklingen. Lojalitet mot ett kollektiv hindrar ingen att lämna gruppen om han så önskar. Vill han återvända accepteras detta lika lätt. Få har emellertid tagit steget ut ur gemenskapen. Trots en del generaliseringar om finnar och andra icke-skolter är förhållandet till dem gott. Eventuella antipatier riktar sig mot enstaka individer och icke mot en hel etnisk grupp. Orsaken till deras snabba och lätta accepterande av kulturförändringarna är, enligt Pelto, deras individualistiska livsföring, som gör att skolterna icke bindes av den fasta sociala organisation, som hindrar individens rörelsefrihet. Den enskilde är alltså direkt påverkbar av främmande inflytanden.

Det ligger utanför ramen för Peltos avhandling att undersöka eventuella andra orsaker till skolternas öppenhet för inflytanden. Minoritetens historiska bakgrund och geografiska läge är säkert inte utan betydelse. Vilka speciella förutsättningar har den dominerande staten för att genomföra en så friktionsfri politik som möjligt gentemot en minoritet? Gjesing anser i *Changing Lapps* att friktionerna mellan samerna och den övriga befolkningen i Finland har varit mindre än de varit i Sve-

rige och Norge, beroende på att den västerländska civilisationen senare genomträngt detta land och på att samespråket är släkt med finskan. Tanner säger i *Skotlapparna* (1929), att skolterna stod i ett mycket gott förhållande till ryska myndigheter under den ryska tiden, därför att de då lämnades i mycket stor frihet. (Negativa generaliseringar om ryssar kan i dag inte spåras bland skolterna.) Sveriges och Norges samer visar i allmänhet samma mottaglighet och öppenhet mot förändringar, de saknar en fast social organisation och visar mycket liten aggressivitet. Trots detta tycks relationerna mellan samerna och respektive dominerande stat inte vara lika goda och friktionsfria som mellan skolterna och den finska staten. Kanske gäller detta speciellt de renskötande lappsamhällen, där en exklusiv renskötsel utvecklats till en traditionsbevarande faktor som saknas hos skolterna. Något som också måste ha underlättat anpassningen till nya förhållanden, och som Pelto också påpekar, är de ofta förekommande förflyttningarna, som gradvis vant skolterna vid nyheter. Det kan inte vara lätt att hålla kvar vid gamla traditioner, då den omgivande miljön inte är den gamla vanda.

Karin Bergman-Eles

Stenkvista. En socken i Sörmland.
Utg. av Ärla kommun. Uppsala 1963.
368 s., ill.

För folklivsforskningen är det av största vikt, att nu levande traditionsbärare med rötter i det gamla bondesamhället få komma till tals och till oss förmedla sina kunskaper om ett äldre tidsskede. Deras minnesbilder är värdefulla bl. a. därför att meddelarna, som vuxit upp i skarven mellan gammalt och modernt svenskt näringsliv, ofta förstått att sätta sina erfarenheter från dessa vitt skilda samhällsstrukturer i relation till varandra och ge därmed — indirekt — en god analys av kulturutvecklingen.

Dylikt insamlat traditionsmaterial publiceras alltför sällan. Ärla kommun har därför tagit ett aktningvärt initiativ, när den med sin ovan angivna sockenbeskrivning, förtjänstfullt

redigerad och försedd med en tilltalande topografisk utstyrelse, har tillställt den etnologiska forskningen ett material, som rätt tolkat återspeglar bl. a. traditionsupplösningen och nyhetsspridningen i socknen under de sista hundra åren. Även andra sidor av socknens kulturella och historiska utveckling har i detta verk fått sin belysning av olika författare.

Jag vidrör i fortsättningen ej dessa senare artiklar. Det är i hög grad önskvärt att i dylika publikationer respektive ämnen behandlas av fackmän på området. Så har även skett här i de flesta fall. Emellertid föreligger det tyvärr en märklig inställning till ämnet folklivsforskning. Det är inte ovanligt, att skilda företeelser inom etnologi och folkloristik tas upp till behandling av ej utbildade folklivsforskare. Dessa kan av naturliga skäl inte överblicka materialet i sin helhet och är inte heller insatta i ämnets vetenskapliga metodik.

I avsnittet Året runt i fest och vardag, som jag här tar upp till granskning, har författarinnan Gun Widmark, docent i nordiska språk, bearbetat bl. a. ett rent etnologiskt material. Hennes uppsåt har varit det bästa, men resultatet är inte godtagbart ur etnologisk synvinkel. Det är att beklaga, att inte ett intimt samarbete här skett utöver ämnesgränserna, ty då hade dessa onödiga skönhetsfläckar kunnat uttraderats. Med några få exempel vill jag visa, att man inte kan dra gjorda slutsatser av ett material, som inte har fått en allsidig regional-historisk belysning eller på annat sätt ställts i relation till annat hithörande material enligt de vetenskapliga metoder som gäller inom folklivsforskningen.

Författarinnan har för sin sockenbeskrivning, enligt vad hon själv redogör för, huvudsakligen haft tillgång till dels en bouppteckning från 1751, dels ett handskriftsmaterial nedtecknat av metallarbetaren Gustaf Eriksson under 1800-talets senare hälft (ett material som för övrigt ur dialektgeografisk synpunkt ligger författarinnan nära) samt slutligen tre namngivna nu levande meddelares uppgifter om Stenkvista socken.

Genom att sammanställa spridda uppgifter från förordet och senare kapitel i boken, har jag funnit, att Stenkvista socken karakteriseras av småjordbruk med påfallande små

jordlotter. Naturen är inte sörmländskt yppig. Socken har inga stora herresäten, som kunnat förmedla kulturimpulser. Inga floder genomkorsar detta område. Vägssystemet torde i äldre tid inte varit särskilt rikt förgrenat. Även ur kommunikationssynpunkt synes således Stenkvista socken tidigare saknat — en infallsportar genom vilka utifrån kommande nyheter strömmat in. Däremot förefaller det som om Stenkvista uppvisar de förutsättningar, som skapar ett isolerat bebyggelseområde.

Först efter jordbrukets omvandling med laga skiftets genomförande och jordbruksredskapens modernisering, kommer socknen — att döma av sockenbeskrivningen i sin helhet — att ryckas upp ur sin näringsmässiga stagnation. Enligt min mening kan denna utveckling även utläsas av folklivsmaterialet — om det tolkas rätt och med stor försiktighet. Författarinnan skriver t. ex., att endast harven omnämnes som jordberedningsredskap i bouppteckningen från 1751 och fortsätter: "Dessutom torde dock ha funnits vält och sladd, men de redskapen var alltför enkla för att tas upp."

Det kan i sammanhanget vara befogat att dra en något mer försiktigt formulerad slutsats. Vid denna tid var sladden långt ifrån ett allmänt brukat redskap inom svenska jordbruksbygder. Den synes enligt topografiska uppgifter från 1700-talet förekomma huvudsakligen på östsvenska slättbygder, ehuru relativt sparsamt, och har då varit i bruk främst på herrgårdar och liknande större gårdar. Broocman skriver 1736: "Sladden brukas icke på monga orter, som jag ock så wida jag i werlden warit, icke förr sedt then, innan jag kom hit til Öster-Göthland, ja then brukas ock icke här i provincien öweralt, som en god wän berättat, skola the en mil på andra sidan om Linköping icke weta af sladd, är dock ett ganska nyttigt instrument..." (s. 48). Mot detta uttalande av Broocman kan förvisso ställas Linnés från 1741 i hans resa genom Sörmland där det heter: "Vi lämnade det täcka Nyköping; vägen var jämn, åkerfälten på ömse sidor... Efter 1 1/2 mils resa bytte vi hästar i Jäders gästgivaregård. Här lägo snöplog, vält och sladd. Sladden består av tvenne tjocka bräder satta på kant, parallella och ihopfästa med några tvärpinnar helt

fast..." (Linnés Öländska resa förrättad 1741, Sthlm 1957, s. 20—21.)

Citatet låter bestickande. Emellertid ges det sin rätta belysning, då det granskas ur kulturgeografisk-etnologisk synvinkel. Man observerar här, att uppgiften om sladdens förekomst härrör från Nyköpingstrakten, således från de centrala delarna av mellersta Sveriges större lerslättområden och — framförallt — från ett område mottagligt för novationer. Det *Jäder* Linné omtalar ligger 1 1/2 mil i syd-västlig riktning från Nyköping och får ej sammanblandas med det *Jäder*, som ligger 8 mil nordväst om Nyköping i Torshällatrakten och därmed i granskandet av Stenkvista socken.

Det förefaller inte troligt, att sockenborna inom Stenkvista med sin relativt isolerade beägenhet har införskaffat redskapet redan på 1700-talets mitt, då sladden ännu ej var allmänt i bruk ens inom mer avancerade östsvenska novationsområden.

Senare på 1800-talet torde sladden ha nyttjats i denna socken liksom på många andra håll i landet i och med jordbrukets rationalisering. Emellertid bör noteras, att ännu på 1800-talets slut användes i Fellingsbro socken, Västmanland, (c:a 6 mil fågelvägen från Stenkvista) s. k. *kokelbultar* för att slå sönder jordkokor (ULMA 6311). Att dra den slutsatsen att sladden inte var ekonomiskt lika värdefull som harven, är mer än vanskligt, ty man bör inte lägga våra dagars måttstock om vad som är enkelt eller ej på ett 1700-talsmaterial.

Att använda ordet skörttröja på det sätt som skett här, är knappast tillrådligt. Meningen s. 17 "hon har en blå skörttröja av samma typ som användes under 1600-talet", är helt obrukbar. *Vilken* skörttröja avses? Den skånska typen, som beskrivits av Svensson? Tröjor med skört finns det många varianter av, var och en definierad av sitt tillskärningsmönster. Man kan aldrig med hjälp av en avbildning (som här kartan från 1686 och 1800-talstavlan) säga besämt vilken typ av tröja med skört som avses. Anna-Maja Nylén, vår främste kännare av sörmländska dräkter, använder ej ordet skörttröja i samband med sin analys av 1600-talsbilden från Öster-Rekarne. Om nu Stenkvista kan uppvisa en skörttröja av utpräglad renässansstil motsvarande Skånes, vore detta ytterst märkligt. Ty det innebär, att Stenkvista på 1500-talet skulle ha upplevt en högkonjunktur av stora mått och då mottagit rent kontinentala kulturimpulser, (som bl. a. skulle avspeglats i denna "skörttröja"), vilka impulser sedan plötsligt upphört. Vittomfattande ekonomisk-historiska aspekter kunde då eventuellt läggas på Stenkvista socken. Att döma av boken i sin helhet har en dylik högkonjunktur inte drabbat socknen.

Dessa exempel må räcka. För framtidens folklivsforskare torde dessa sockenbeskrivningar komma att fylla en betydelsefull uppgift som översiktsmaterial men även som källmaterial. Sett ur denna synpunkt måste kravet ställas högt på sockenforskarnas analys av det framlagda materialet.

Phebe Fjellström.

KORTA BOKNOTISER

Blås trumpetare blås, tennfiguren på marsch. En utställning i Sparbankshallen, Kungssportsavenyen 34, Göteborg. 8 s. Göteborg 1963. Pris kr. 0:50.

Miniatyrkrigare i leksaksuppsättningarna är en urgammal företeelse. Utvecklingen till hela trupper och arméer känner man närmast från furstebarnens uppfostran till fältherrar, detaljerat allt ifrån nyare tidens begynnelse. Masstillverkningen på 1700-talet gick ut från Nürnberg och därifrån erövrade tennsoldaten hela världen.

Hela världen lekte fr. o. m. 1800-talet med tennsoldater. De tillverkades överallt, men tre europeiska länder voro ledande, Tyskland på de platta tennsoldaterna, Frankrike på rundmassiva, England på runda ihåliga. I Sverige kommo tennsoldaterna från Santessons och andra. Men i nutiden växlar allt till materiel och natur på det livligaste.

På sätt och vis har tiden gått ifrån tennsoldaterna — men ej på vis och sätt, ty de äro nu ett samlingsobjekt. Efter de båda världskrigen, säger oss sakkunskapen, har tennsoldaten för barn blivit tennfiguren för de vuxna. Tillverkningen har inriktat sig på samlingslusten och byggt ut programmet på många sätt och strävar efter en kvalitetsnivå i paritet med samlarklientelet. Inte bara krig, alla historiska händelser och mänskliga förhållanden tillhandahållas i tenn och i leksaksformat.

Konstnärer av alla slag äro engagerade och en av världens mest kända och uppskattade tennfigursskapare verkar i Sverige. Med samlingsväsendet följer föreningsrörelse, litteratur och hela stora museer i alla länder, det tyska Plessenburg, Frankrikes Compiègne och Englands Blenheim Castle. Hos oss har museichefen dr Stig Roth på ett par år till Göteborgs Historiska Museum lyckats sammanföra ett imponerande material framförallt kommande ur de göteborgska hemmens gömmor. Det utgör stommen i den utställning som ställts upp av dr Göran Axel-Nilsson, Röhsska Konstslöjdmuseets chef, som också är författaren till denna tennsoldatens världshistoria i miniatyrformat — åtta sidor.

S. W.-n

ULF HÅRD AF SEGERSTAD: *Moderna möbler från Danmark, Finland, Norge och Sverige.* Nordisk Rotogravyr, Stockholm 1963. Bred 8: o. 132 s. med 85 bilder i svartvitt och 16 s. färgbilder.

Att leva med mitt uppe i det arbetande och nyhetssträvande nutidslivets månghövdade myller skapar ett eget historiskt perspektiv, slutet inom vårt århundrades halvförflutna levnadslopp. Denna nutidsvärldens slutenhet förnimmes i möblernas nutidshistoria som självklar och sticker fram i formuleringar sådana som "redan omkring 1910", "redan 1916", "redan under tidigt 30-tal", "det är karakteristiskt att flera av dessa möbler, som nu är 25 år gamla, fortfarande praktiskt taget oförändrat är efterfrågade". S. 46 heter det till en bild: "Denna fällstol tecknade Koch 1938, men den blev satt i produktion av Interna först 1960, ett bra exempel på frihet från modetänkande." Här står dagens man sällsynt klar i sitt eget perspektiv på gången tid, om man blott ett ögonblick påminner sig att vår tids krysskonstruerade fällstol fanns i högsta formfulländning bl. a. i Egypten för flera årtusenden sedan.

Den som inte är starkt detaljengagerad i varje mans, varje års och varje nordiskt lands alla framsteg, alla nyheter, alla små och stora revolutioner, den får av denna boks allt överskyggande huvud-innehåll, dess flödande rika och mästertligt uttrycksfulla, klart upplysande bildvärld, som undervisar om detaljer och möbelindivider lika väl som om deras sammanställningar i rader av interiörer i svartvitt och i färg, ett starkt synintryck av enhetlighet, av tidsperiodskaraktärens helhärskande gemensamhet. Och just det var bokens mening, när den först på engelska riktade yttervärldens uppmärksamhet på enheten i de nordiska ländernas nutida möbelproduktion och när den nu 1963 också bjuder samma innehåll lätt anpassat till hemlandspubliken.

Bildmaterialet står både fotografiskt och reproduktionsmässigt på högt plan, tydligt i format, känsligt i valörer, utnyttjande sidformatet med en viss försiktighet i utövandet av det beskärningens slumpvisa bildinnehållsförakt som är den utfallande bildens arvsynd. Färgtrycken äro uppmuntrande

nyansfina. Ingen önskan spåras att tillmötesgå den intensiva amerikanska köttätarsmakens färgöverdrifter på detta modeområde. Det är rena undantag när man misstänker tak och vägg på bilden s. 70 för överdimensionerat rött eller finner träslagskartan s. 30 blek intill gränsen av uttryckslöshet.

Texten är mångsidig, i en svit följer den bilderna med personotiser, den ger råd till oförberedda möbelköpare, den framställer vart och ett av de nordiska länderna med späckad person- och händelseredovisning över det gångna halvseklens nyskapelser under nationella förutsättningar och med mer eller mindre direkt aspekt på världsmarknad. Den höjer sig också till allmänreflektioner, stundom snuddande vid vad fransmannen kallar "la grande vérité" men med den lovliga avsikten att höja den förbiflyktande samtidens praktiska tillämpade konstslöjd till ett idémässigt plan, något som ej minst arkitektvärlden känsligt accepterar som stöd för formskaparlust och framtidstro.

S. W-n

SIGURD GRIEG: *Klappstolens vandring fra Nilen til Mjøsa*. By og Bygd, Norsk folkemuseums årbok 1962, Oslo 1963, s. 51—74.

Uppsatsen följer ett höggradigt tänkvårt historiskt djupperspektiv ut ifrån ett lekfullt uppslag: "När vi en sommersdag reiser med "Skibladner" oppover Mjøsa, faller det oss helt naturlig å sette oss på en *klappstol*, uten at vi kommer i tanker om at denne type av stoler er en av de eldste som finnes i verden."

Nästa exempel är Guldhøjstolen i Danmarks Nationalmuseum från omkr. 1500 f. Kr. och en rad fynd av stolrester, mest bronsbeslag, som bevisa en viss frekvens av denna stoltyp inom nordisk bronsålders överklass. Denna högt utvecklade stoltyp hänvisas (av Ole Wanscher) till Egypten som ursprungsland, där fällstolen var utbildad till en praktisk fältstol med långa fotlister, som hindrade den att sjunka ned i sanden. Som formfulländat skicklig möbelsnickarprodukt är den egyptiska pjäsen känd åtminstone från tiden 2000 år f. Kr., och form och konstruktion har bibehållit sig i alla väsentligheter upp i nordisk bronsålder, kända med Kreta som övergångsstation. Ty Mesopotamien och Kreta har varit fällstolens hemland kanske ännu tidigare än Egypten.

Under romersk kejsartid bibehåller fällstolen sin plats i fältlägret men har också befast sig i egenkap av fältherrens ämbetsstol, brukad ceremonielt på en stridsvagn vid triumftåget och av kejsaren själv vid ämbetsutövning. Från tidig medeltid

känner man fällstolar av den typ som företrädes av bronsstolen från Saint-Denis, kallad kung Dagoberths tronstol men numera daterad först till omkr. år 800. På miniatyrer och sigill tjänar denna form av fällstol som tron för kungar och prelater. Längre fram på medeltiden trona även nordiska biskopar och kungar på fällstol, åtminstone på sina modebetonade sigill. Den italienska renässansens form av fällstolen, kallad Dantestol, har tjänat samma ceremonibruk Europa runt långt fram i nyare tid, men har med bibehållna former förlorat fällbarheten. Ännu en form av fällstolen, den vars hälfter bestå av en rad smala ribbor som mötas i krysset, visar sig ock ha romerskt ursprung. På en gravsten från första århundradet e. Kr. står den jämte fasces som värdighetstecken för en romersk ämbetsman. I många varianter har den stolformen levat vidare.

Slutsatsen blir att fällstolens bana kan följas från sigillavtryck från Ur i Kaldéen c:a 2400 f. Kr. till vår tids däckstolar, det är en fyratusen-årig livstid hittills. — Litteraturen redovisas i innehållsrika noter.

S. W-n

Brüder Grimm Gedenken 1963. Gedenkschrift zur Hundertsten Wiederkehr des Todestages von Jacob Grimm. Marburg 1963. 610 s., ill. Utges samtidigt som band 54 av Hessische Blätter für Volkskunde.

Lärda institutioner i Kassel och Marburg ha haft ambitionen att till hundraårsdagen av Jacob Grimms död utge en omfattande minnesskrift med bidrag av ett stort antal prominenta forskare i Tyskland och i andra länder. Man kan konstatera att detta initiativ blivit mycket framgångsrikt och givit till resultat en bok av ovanlig halt och betydelse. Utan att författarna behövt känna sig bundna av den strikt biografiska formen har Jacob och Wilhelm Grimms skiftesrika och fängslande levnadsbana fått en mångsidig belysning och värdesättning.

Volymen inledes med Louis Hammerichs magistrala högtidstal vid minnesfesten i Kassel den 21 september 1963. Därefter följer en knippa bidrag, som på ett levande och åskådligt sätt skildrar de miljöer i vilka bröderna Grimm hörde hemma, i Hanau, Marburg, Kassel, Göttingen och Berlin. Även ur allmän kulturhistorisk synpunkt äro flera av dessa avsnitt mycket givande. Alldeles särskilt gäller detta skildringen av åren i Berlin, författad av Wilhelm Hansen, direktören för Lippisches Landesmuseum i Detmold. Redan denna skulle mo-

tivera ett omnämmande av minnesboken i denna tidsskrift. Endast sällan får man läsa en så inträngande och så väl underbyggd framställning av en högborgerlig miljö vid 1800-talets mitt. Med användande av brev, memoarer och avbildningar har Hansen förstått att bygga upp en levande bild av brödernas trägna forskarliv, avbrutet av vännernas besök och de festligheter, i vilka det ansågs vara tillbörligt att även de lärda togo del vid Fredrik Wilhelm IV:s hov. Samtidigt får man en fängslande karakteristik av Jacobs och Wilhelms högst skiljaktiga temperament och läggning.

För andra epoker utfylles bilden på ett mycket förtjänstfullt sätt av andra forskare. Så sker t. ex. i Leopold Schmidts skildring av Bröderna Grimm och den österrikiska folkklivsforskningens utveckling. Jacob Grimm var från 1814 en tid hessisk legationssekreterare i Wien, och han begagnade tillfället att därunder tillgodogöra sig stadens rika biblioteksskatter men också en muntlig tradition, som satt spår i sagosamlingarna.

Synnerligen läsvärd är skildringen av Göttingens andel i bröderna Grimms tyska ordbok, detta storverk, som undergått så många öden och som först i våra dagar blivit fullbordat. Den är författad av den nuvarande ledaren för ordboksredaktionen i Göttingen professor Theodor Kochs.

Med dessa rader har endast kunnat antydans bokens rika innehåll. Ämnets betydenhet och vikt har helt visst gjort författarnas uppgift tacksam. Icke desto mindre måste man lyckönska dem till att de på ett så föredömligt sätt skilt sig från sin uppgift.

G. B.

ANNA-MAJA NYLÉN: *Varför klär vi oss?* Kring dräktens roll förr och nu, Ica-förlaget, Västerås 1962. 144 s., ill. Pris kr. 13:75

När anmeldaren i sin ungdom ibland misströstad att kunna vinna perspektiv och finna sammanhang vid sina påbörjade dräktstudier blev i den dåtida sparsamma dräktlitteraturen Hans Mützels nyss utkomna bok *Vom Lendenschurtz zur Modetracht* (1925) en stimulans att sträva vidare. Kanske kan Anna-Maja Nyléns rapt skrivna bok bli av samma betydelse för sentida dräktforskning. Hennes betydligt mer kortfattade framställning har liksom Mützels främst ett populärt syfte. Men bakom de korta skildringarna och analyserna av det historiska händelseförloppet, de sociala sammanhangen, de psykologiska orsakerna ligger ett imponerande vetande och en förmåga att hålla sig till väsentligheter. Förf. vill i sin framställning visa hur intimt dräktskicket hör samman med samhälls- och ekonomi, med prestige- och moraluppfatt-

ning. Några rubriker kan ge ytterligare antydningar om innehållet: Att skylta sin nakenhet — och att visa den: Regnet, järnet och byxorna; Modets skapare; Dräkter som samhörighetstecken; Från vaggan till graven. Liksom hos Mützels när texten en extra slagkraft genom fyndiga bildsammanställningar. Parallelliseringen mellan de båda författarna får dock på inget sätt hård dragas. Hos Mützels dominerar den stilhistoriska synen, hos Anna-Maja Nylén den funktionella.

S. S.

Småländska kulturbilder. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund 35, 1962. Red.: ALLAN T. NILSON 187 s., ill. Pris kr 11:—

Meddelanden från museet i Jönköping gavs redan av grundaren Algot Friberg en utpräglad vetenskaplig och dokumentarisk karaktär som sedan konsekvent uppehållits av efterträdarna. Årsboken har ingått som ett viktigt led i museets forskningsverksamhet och har under årens lopp lämnat väsentliga bidrag till kännedom om länets kulturhistoria. I samma mening som dagstidningar ibland talar om "aktiv journalistik" presterar Småländska kulturbilders nuvarande redaktör en aktiv redigering allt efter som resultaten av igångsatta forskningsarbeten där publiceras. Vida mer än lokalt intresse ha de undersökningar av nyhetsspridning som på landsantikvarie Nilsons initiativ företagits i länet. I föreliggande årsbok har han bearbetat svaren från tvenne härom utsända frågelistor och sammanställt dem med uppgifter bl. a. från hushållningssällskapetets olika publikationer. Snabbast har nyheter accepterats i Tveta hd, dvs södra Vätternbygden och trögast i södra Mo och landets sydvästra härader. Jönköpingsområdet har sålunda varit en infallspport; man kunde annars också ha väntat sig en tidig nyhetsinfiltration över länsgränsen österifrån, gynnad här av förekomsten av större gårdar. Själva spridningsdynamiken studeras bäst inom lokala områden och till länsöversikten sluter sig konsekvent i samma årgång fil. mag. Josef Rydén undersökning av den betydelse Marieholms järnbruk haft på sin bygd dels som direkt nyhetsspridare med sina produkter, dels genom att skapa ekonomiska förutsättningar för förändringar. Redan i årg. 1961 publicerade Rydén en uppsats om Allmogekulturens omgestaltning, en intensivundersökning gällande Kulltorps socken.

Årsboken 1962 innehåller i övrigt bl. a. en uppsats av Åke Nisbeth om de sengotiska målningarna i Askeryds och Ölmestads kyrkor samt en av Ingvar Körberg gjord sammanställning av excerpter

ur Almesåkra sockenstämmeprotokoll 1628—1760
belysande sockenstämmans utveckling och arbets-
former.

S. S.

KLAUS THIEDE: *Bauernhäuser in Schles-
wig-Holstein*. 2:a utökade uppl. Heide in
Holstein 1964. 32 s. text + 51 bilder.

Denna lilla bok av professor Klaus Thiede
i Kiel utkom första gången 1958 och har nu
tryckts i sammanlagt 7 000 exemplar. Den ger en
mycket klargörande och djupt initierad skildring av
den folkliga byggnadskonsten i ett område som redan
på grund av sin nära anknytning till de nordiska
länderna är av stort intresse även för oss. Framställningen
föres ända fram till våra dagars helt revolutionerande
anläggningar av fabrikstyp och förf. har kloka ord att säga
om de enligt hans mening dock icke oöverkomliga svårigheterna
att inpassa dem i det gamla kultur- och naturlandskapet.

Vad som ger undertecknad särskild anledning att
fästa uppmärksamheten vid Thiedes skrift är emellertid
främst hans klarsynta överväganden av friluftsmuseernas
stora och förblivande betydelse. Han visar på de oerhörda
svårigheter det i praktiken medför att annat än i undantagsfall
bevara de gamla gårdarna på deras ursprungliga plats. Kvar-
stående där i en miljö som helt ändrat karaktär, bli de
lätt till kuriosas. Endast om en större enhet kan räddas
över till eftervärlden, förmå byggnaderna att ge någon
levande föreställning om äldre tiders bostadsskick och
livsföring. Men även då ha de redan fått den "museala"
karaktär, som många av friluftsmuseernas kritiker hysa
sådan rädsla för. Vid en förflyttning till en anläggning
som tar sikte på den pedagogiska uppgiften, befrias monu-
mentet från de funktioner som det inte längre fyller och
får en ny mening. "Det kan ge besökaren en åskådlig
inblick i förgångna levnadsförhållanden, som annars
förbli obekanta för honom, och förmedla kunskap om
kulturinsatser som äro svåra att förstå i en skriftlig
framställning. Och dessa intryck skola, för att anknyta
till André Malraux' tankar om det imaginära museet, väcka
föreställningar hos betraktarna som åstadkomma att en
förängnen värld lever upp i deras fantasi."

G. B.

BO GUSTAF ERIKSON, *Kring Fyris*. Uppsala
då och nu. Med teckningar av Yngve Svalander.
Bonniers, Stockholm 1963. 171 s., 40 tecknade
stadsbilder.

Rikligt hopsamlade ingredienser, väl gräddade
med lagom hetta ha bildat en lucker anrättning,

närmast av en sockerkakas natur och diskreta
doft. Huvudmaterialet är topografiskt, de person-
historiska korinterna givna med fulla händer, aro-
men otvetydigt Uppsalaluft. Framställningen löper
i en ohindrad och direkt form i en vokabulär som
med en viss slängighet i uttrycken håller läsaren
med små väckningar och ger en smaktillets av
jargong utan att tangeras slangspråkets marker.

Inom en hanterlig volym på ej över 200 sidor och
med ett 40-tal bilder — teckningar av Yngve Svalander
— kan ej ens en så flyhänt skribent som Bo Gustaf
Erikson ge en grundlig topografi- och personhistorisk
sammanfattning av ett så flitigt odlat fält som
staden Uppsala och dess akademiska och borgerliga
miljö. Exempelsamlingen är emellertid utvald på ett
sätt som ger skriften både ett kryllande liv av
bebyggelse, innebyggare och täta klungor av boende
och verksamt folk med välkända namn och andra,
ett hopflätat sammanhang av en stadsmiljö med
kronologisk djupdimension och samtidigt nästan
alltid fort färdig med varje enskilt ämne.

Även om varje notis i denna notissäckade men
ändå lättflytande text skulle visa sig vara plockad
ur den månghövdade svällande Uppsalalitteraturen,
har denna nya bokvariant kring Fyris sitt eget nya
värde. De ortshistoriska synpunkter som den driver
riktar blicken på enskildheter och sammanhang,
i sig av begränsat intresse men gott material för
en inblick i det myrstackslika liv som är i ständig
tusenfotad rörelse inom stads kvarterens vägar och
tak.

S. W-n

PAUL HUGGER: *Amden. Eine volkskundliche
Monographie*. Utg. av Schweizerische Gesellschaft
für Volkskunde, Basel 1961. 222 s., ill. Pris: Fr. 19:80.

Amden, en liten schweizisk bergsby med inemot
1 400 invånare (1958), ligger mitt emellan Zürich
och Chur. Denna "Streusiedlung" har av den
schweiziske folklivsforskaren Paul Hugger (elev till
professor K. Meuli i Basel) gjorts till föremål för
en etnologisk djupundersökning. Huggers avsikt
har varit att genom grundliga undersökningar fånga
de förändringar som bylivet genomgick under de
sista hundra åren. För att nå detta mål tillbringade
författaren ett år i Amden, sysselsatt med systematiska
intervjuundersökningar och kontinuerlig kontroll av
sagesmännens uppgifter. Monografin om Amden är
resultatet av detta arbete.

Förändringarna började sakta men påskyndades i
och med att en väg byggdes upp till den tidigare rätt
isolerade byn år 1882. De snabbaste föränd-

ringarna kom dock först under senare år. I Schweiz fick den nya tiden ett hastigare genombrott än t. ex. i Sverige. Hugger har i vissa frågor även sökt göra jämförelser med byar i Amdens grannskap, han har dock härvidlag haft svårigheter på grund av brist på litteratur från angränsande områden.

Den utförliga framställningen är en systematisk beskrivning av det enskilda och samhälleliga livet i bergsbyn. Hugger har skildrat landskapet, människornas liv från vaggan till gravan, årsfester m. m. i klart avskilda enheter. I och för sig är boken om Amden en roande och intressant läsning, men när författaren försöker analysera sitt material, blir läsarens intryck kanske mindre positivt.

För varje nytt arbete av denna art ökas möjligheterna till jämförelser såväl ifråga om enskildheter som ifråga om by- och bygdestruktur. Sedan denna anmälan lämnats föreligger redan en ny ordsmonografi av samme författare (P. Hugger: *Werdenberg. Land im Umbruch. Eine volkskundliche Monographie.* Schriften der Schweizerischen Gesellschaft für Volkskunde, bd 44, Basel 1964).

B. Sz.

Det 15. Nordiske folkelivs- og folkeminddeforskersmøde, Ålborg 12—16 september 1961. Utg. av L. BØDKER og B. HOLBEK. Danmarks folkeminder nr 74. Munksgaard, Köpenhamn 1963. 132 s., ill.

I mötesberättelsen har av diskussionsinläggen endast medtagits de på förhand beställda. Det är nog riktigare att säga att övriga uteslutits "i följd av" än "trots av" att alla inlägg bandades. Tekniken har sin begränsning, likaså förmågan att skriftligt åter-

ge våra nordiska grannspråk. Att debattörerna ombedes att omgående nedskrivna och avleverera även improviserade debattinlägg torde vara den mest rationella metoden att också få med dessa i tryck. Av mötesredogörelsen framgår att diskussionen i Ålborg var synnerligen livlig. Det var också viktiga metodfrågor som här diskuterades. K. Rob. V. Wikman talade om folktrons kronologi, d.v.s. särskiljandet i folketro och folksed av olika tidsmiljöer med deras speciella mönster. Ett av de betydelsefullaste av dessa tidsskikt har skapats av den katolska kyrkan såsom också med all tydlighet framgick av den åskådliga exemplifiering med vilken mötespresidenten Kai Uldal inledde diskussionen om Folkefesternes katolske grundlag. I anslutning härtill skisserade Lily Weiser-Aall såsom en aktuell institutionsuppgift en bred inventering bl. a. ur äldre och yngre tryck av hithörande material. Knut Kolsrud och Axel Steensberg diskuterade Kulturbegrep og arbeidsmåte och Jouko Hautala och Svale Solheim Folkminnesforskningen som vetenskapsgren. Hautalas föredag föreligger tryckt även i annat sammanhang (rec. i *Rig* 1963, s. 138 f.). Ungefär en tredjedel av publikationens utrymme upptogs av Odd Nordlands föredrag om Bondebygningar og bondeprestisje och de utförliga invändningar och kompletteringar som levererades av Helmer Tegengren och Peter Michelsen. Utgångspunkten för diskussionen var norska ekonomibyggnader med kraftigt markerade listverk, vilka av inledaren uppfattades som ett prestigeuttryck för bondeklassens sociala och ekonomiska omdaning under 1800-talets senare hälft. Mötets sista diskussion gällde Atlasfrågor och av diskussionen publiceras här Ole Højrupps redogörelse för planerna för en atlas över dansk folkkultur. Sigurd Erixons inledning är i utvidgad form tryckt i *Folk-Liv* 1960—61.

S.S.

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

- | | | | |
|--|-----------------|---|-------------------|
| <i>Hästslakt och rackarskam. En etnologisk undersökning av folkliga fördomar</i> av Brita Egardt | 40:— | <i>Fångstgropar och stalotomter</i> av Ernst Manker | 100:— |
| <i>Väderkvarnar och vattenmøllor</i> av Sven B. Ek | 45:— | <i>Lapparnas heliga ställen</i> av Ernst Manker | 100:— |
| <i>Scots in Sweden</i> av Jonas Berg och Bo Lagercrantz | 7:— | <i>Modedräkter 1600—1900</i> av Gunnel Hazelius-Berg | 7:— |
| <i>Tapeter</i> av Ingemar Tunander .. | 9:— | <i>Leksaker och spel</i> av Arne Björnstad | 6:— |
| <i>Nordsvenska studier och essayer</i> av Manne Hofrén | 30:— | <i>Svenska byar, I—II</i> , av Sigurd Erixon | 60:— |
| <i>Bastu och torkhus i Nordeuropa</i> av Ilmar Talve | 48:— | <i>Smycken i svensk ägo</i> | 24:— |
| <i>Studier i svenskt repslageri</i> av Allan Nilson | 40:— | <i>Staffordshirefigurer</i> av Rut Liedgren | 10:— |
| <i>Broderier</i> av Anna-Maja Nylén .. | 5:— | <i>Leva i brukssamhälle</i> av Björn Hallerdt | 12:— |
| <i>Svensk Jugend</i> av Elisabet Stavenow-Hidemark | 17: 50 | <i>Så bodde vi. Arbetarbstaden som typ- och tidsföreteelse</i> av Rut Liedgren .. | 15:—, inb. 18: 50 |
| <i>Spelkort</i> av John Bernström .. | 7:— | <i>Parkettläggarna</i> av Arvid Lundström | 10:— |
| <i>Brukherrgårdar i Gästrikland</i> av Hans Beskow | 45:— | <i>Ur och urverk</i> av Sten Lundwall | 18:— |
| <i>Papers on Folk-Medicine</i> , utg. av Carl-Herman Tillhagen .. | 15:— | <i>Gårdiner och gardinuppsättningar. En kulturhistorisk studie</i> av Gunnel Hazelius-Berg | 12: 50 |
| <i>Flaskor och glas</i> av Elisa Steenberg | 9:— | <i>Generationsväxlingen inom romantikens klassicism</i> av Sten Lundwall | 40:— |
| <i>Löfholmens Theatersällskap 1828—1830</i> av Arvid Bäckström | 15:—, inb. 20:— | <i>Livgardisten han kommer till Gud. Studier i den militära folkdiktningen</i> av Mats Rehnberg | 7:— |
| <i>Dalmålningarna och deras förlagor</i> av Svante Svärdström .. | 18:— | <i>Kistor</i> av Gösta von Schoultz .. | 4:— |
| <i>Mögsjö dagbok. Verskrönika från Mögsjön, Kalhyttan, Filipstad och Ransäter åren 1793—94</i> av Anders Fahlbeck .. | 35:— | <i>Organisterna i Västerås stift</i> av Josef Sjögren | 40:— |
| <i>Gångstigslandet</i> av Sigurd Dahlbäck | 20:— | <i>Folkdräkter</i> av Anna-Maja Nylén | 12:— |
| <i>Linvävarämbetet i Malmö och det skånska linneväveriet</i> av Ernst Fischer | 36:— | <i>Folkligt dräktskick i Vingåker och Österåker</i> av Anna-Maja Nylén | 16:— |
| <i>Lappmarksgravar</i> av Ernst Manker | 35:— | <i>Swedish Folk Art</i> | 5:— |

Nya böcker från Nordiska Museet

Svensk Jugend

av *Elisabet Stavenow-Hidemark*. Pris 17: 50

Den utländska jugendstilen har under senare år kartlagts minutiöst i en mängd publikationer. Nu föreligger också en översikt över svensk jugend, sedd mot bakgrunden av de mångfacetterade och svåröverskådliga internationella sammanhangen.

Papers on Folk-Medicine

edited by *Carl-Herman Tillhagen*. Pris 15: —

Innehåller tio föredrag på engelska och tyska jämte en sammanfattande diskussion från ett nordiskt symposium i Nordiska museet kring temat "Lärda och folkliga traditioner i folkmedicinen". Bidragen är författade av framstående forskare inom medicin, folkloristik och religionshistoria.

Swedish Folk Art

by *Albert Eskeröd*. Pris 5: —

I anledning av en folkkonstutställning i Amerika har denna översikt av den svenska folkkonsten och dess kulturhistoriska betingelser tillkommit. Den är inte en utställningsvägledning utan kan läsas helt fristående.

Säljes i bokhandeln eller direkt från Nordiska Museet